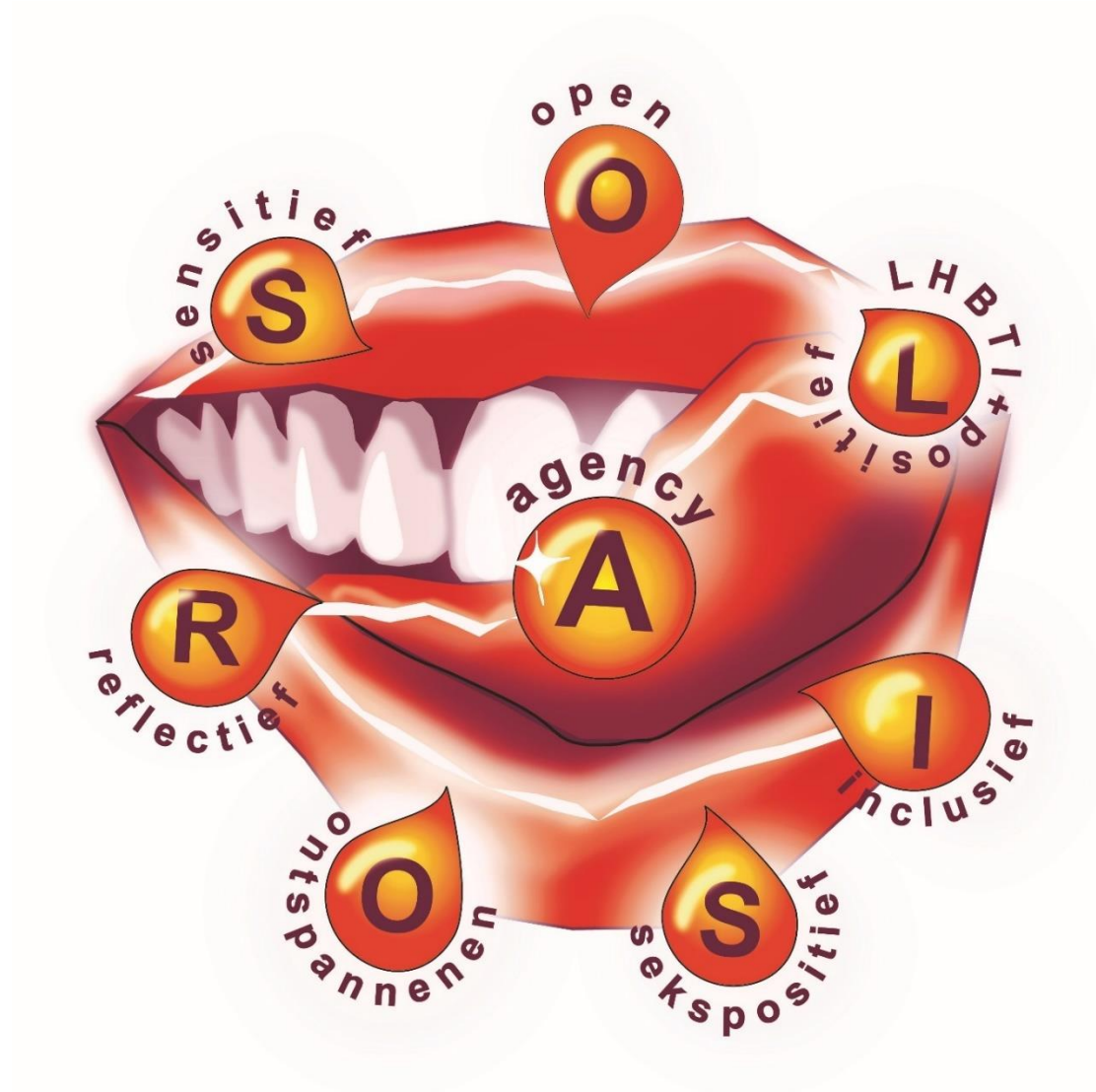

SOLAROSI

EEN MODEL VOOR DE BEROEPSHOUDING VAN *SEXP*ERTS

Mathieu Heemelaar, LHBTI-activist, auteur hbo seksualiteit, voormalig hogeschooldocent *Seksualiteit en diversiteit* Haagse hogeschool, ambtelijk secretaris visitatiecommissie seksuologieopleidingen NVVS 2021, lid NVVS

13 december 2023 Versie 6.3

met dank aan Britt Fontaine, Marianne Cense en Peter Leusink voor waardevolle feedback
met dank aan Ties van der Meer en Manon Postma voor hun bijdrage bij de ontwikkeling van
SOLAROSI voor de minor

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	De minor <i>Seksualiteit en diversiteit</i>	4
2.1.	Vergelijking met seksuologische opleidingen	5
2.2.	Body of knowledge	5
2.3.	Algemene doelstelling 1: body of knowledge:	6
2.4.	Algemene doelstelling 2: vaardigheden en houding	6
2.5.	Algemene doelstelling 3: onderzoeks- en implementatievaardigheden	7
3.	Attitude in beroepsopleidingen	7
3.1.	Attitude in beroepscode	7
3.2.	Attitude bij de seksuologische opleidingen	8
3.3.	Attitude van de docent seksuele vorming	9
4.	Resultaten minor <i>Seksualiteit en diversiteit</i> 20/21	9
4.1.	SOLAROSI 20/21	9
4.2.	Onderwijspraktijk	9
4.3.	Toetsresultaten	10
4.4.	Evaluatie SOLAROSI 20/21	10
5.	Agency	11
5.1.	Smalle individuele definitie	11
5.2.	Kritiek op smalle definitie	12
5.3.	Nieuwe definitie Seksuele agency 22/23	13
5.4.	Gevolgen voor SOLAROSI	14
5.5.	Navigeren op een hobbelige weg	15
5.6.	Agency en seksuele vorming	17
6.	Conclusie	19
7.	SOLAROSI 22/23	19
7.1.	Evaluatie minor SOLAROSI 22/23	22
7.2.	Workshop Maand van de leuke seks	22
8.	Uitnodiging	23
9.	Bronnenlijst	24
Bijlage 1:	doelstellingen minor <i>Seksualiteit en diversiteit</i> Algemene doelstellingen	27
	Educatieve vaardigheden (Werkgroep blok 1)	27
	Counseling vaardigheden (Werkgroep blok 2)	27
Bijlage 2:	Kernwaarden van professionals in het sociaal werk	29

Bijlage 3: Vergelijking CESSO - seksuoloog en SOLAROSI	30
Bijlage 4: Vergelijking CESSO Consulent seksuele gezondheid - SOLAROSI.....	31
Bijlage 5: Literatuuronderzoek houdingscompetenties seks-educator.....	32
Bijlage 6: SOLAROSI 20/21	35
Bijlage 7: toetsresultaten SOLOROSI 20/21	37
Bijlage 8: agency in de minor <i>Seksualiteit en diversiteit</i>	38
Bijlage 9 SOLAROSI 23/24	40

1. Inleiding

September 2020 is het Nederlandse hbo verrijkt met een brede minor op het terrein van seksuele gezondheid: de minor *Seksualiteit en diversiteit*. Bij de ontwikkeling van de minor in opdracht van de Haagse Hogeschool realiseerden wij ons al snel, dat belangrijke houdingsaspecten verweven zijn met de vaardigheden. Studenten en docenten zouden baat kunnen hebben bij een ‘kapstok’, een handzaam didactisch instrument, dat de te leren houdingsaspecten en daarmee verbonden vaardigheden compact samenvat. Met collega’s Ties van der Meer en Manon Postma is toen gebrainstormd over de kern van de houdingsdoelen.

De minor is ontwikkeld in samenwerking met een werkgroep van de NVVS met seksualiteitsdocenten van andere hogescholen. De werkgroep van de NVVS streeft er naar in Nederland op vier hogescholen een Minor Seksuele gezondheid te creëren. Ook worden de mogelijkheden van een Masteropleiding Consulent seksuele gezondheid onderzocht. Naast de minor *Seksualiteit en diversiteit* van *De Haagse Hogeschool* is er een minor *Liefde, seks en erotiek* bij *Christelijke Hogeschool Ede*. Nadere informatie over doelstellingen, competenties en toetsing is aangevraagd maar leverde geen bruikbare input over doelstellingen en toetsing. De Ede-minor is een minor van een blok (15 ECTS), de Haagse Hogeschoolminor is een semesterminor (2 blokken, 30 ECTS = 720 studiebelastingsuren).

In dit artikel beschrijf ik het instrument dat we ontwikkelden dat een centrale rol speelt in de vormgeving en toetsing van het minoronderwijs: het SOLAROSI-model. In §2 worden de opzet en doelstellingen van de minor *Seksualiteit en diversiteit* beschreven. In §3.1 wordt literatuur over de attitude bij seksuele aspecten in beroepscodes van sociaal werkers (Nederland en USA), verpleegkundigen en leraren onderzocht. In §3.2 onderzoek ik overeenkomsten en verschillen tussen de CESSO-competenties van de door de NVVS geaccrediteerde seksuologische opleidingen en SOLAROSI. Vervolgens wordt vakliteratuur samengevat over de eisen die gesteld worden aan docenten die het vak seksualiteit geven (§3.3).

Uiteindelijk leidt dat tot een achttal centrale houdingsaspecten die overeenkomen met de beginletters S O L A R O S I (§4). De onderwijspraktijk tijdens de eerste jaargang van de minor wordt beschreven in §4 en aan de hand van de toetsresultaten wordt het gebruik van het model bij de eerste jaargang van de minor *Seksualiteit en diversiteit* geëvalueerd. Het SOLAROSI-model blijkt zijn nut op te leveren in het minoronderwijs. Vervolgens wordt op basis van de evaluatie en van nieuwe vakliteratuur (o.a. Vanwesenbeeck, Cense, Van Reeuwijk en Westeneng 2021; Cense 2019a; Cense 2019b; Whittington 2021) en met feedback van Marianne Cense het begrip *agency* toegevoegd aan SOLAROSI (§5). Oude en nieuwe definities van *agency* worden onderzocht op de mogelijkheden voor gebruik in opleidingen en

trainingen op het gebied van seksuele vorming en seksuele hulpverlening. De bijgestelde versie van het model in de 3^e jaargang van de minor (22/23) wordt gepresenteerd in [§7](#). Eerdere versies van het SOLAROSI-model en deze notitie zijn aangeboden aan de staf van de minor, de NVVS-commissie en aan de Kamer Onderwijs van de NVVS. Feedback is verwerkt.

De inhoud en conclusies van dit artikel zijn verwerkt in de nieuwste, 6^e druk van mijn boek *Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening* (Heemelaar 2022). Feedback van Peter Leusink (Leusink 2022) is verwerkt in de nieuwste versie van SOLAROSI, die verscheen toen de kopij voor de 6^e druk al bij de drukker lag. De actuele versie is als erratum bij het boek toegevoegd. SOLAROSI 22/23 staat in [§7 van dit artikel](#).

In eerdere publicaties heb ik al vanaf 1997 uitgebreid stilgestaan bij de houding die van hbo-professionals in de gezondheidszorg¹, de hulpverlening² en het onderwijs³ verwacht moet worden (Heemelaar 2018; 2019). Als lid van de *Werkgroep Minor/Master* van de NVVS maakte ik kennis met de centraal vastgelegde competenties voor de seksuologieopleidingen en de opleiding consulent seksuele gezondheid (CESSO 2011). In mijn rol als ambtelijk secretaris van de *Visitatiecommissie NVVS 2021*⁴ die de kwaliteit van de seksuologieopleidingen in Nederland onderzocht, ontwikkelde ik inzicht in de onderwijspraktijk van deze opleidingen. Hierbij kreeg ik inzage in de competenties en toetsing bij de NVVS-opleidingen. Mijn ervaringen als hogeschooldocent, gespecialiseerd in het vak *Seksualiteit* bij de opleidingen Sociaal werk⁵, Pedagogiek en Pabo kon ik mooi integreren met de CESSO-competenties op het gebied van professionaliteit en de geformuleerde houdingsaspecten bij de seksuologie-opleidingen.

2. De minor *Seksualiteit en diversiteit*

De minor wordt aangeboden op de Haagse Hogeschool en biedt studenten van hbo-opleidingen op het gebied van educatie, hulpverlening en gezondheidszorg een halfjaarprogramma in voltijdstudie (20 weken à 42 uur studiebelasting). In het studiejaar 20/21 volgden 34 studenten het programma, in het studiejaar 21/22 startten 60 studenten en in 22/23 namen 50 studenten deel. In deze minor leren de studenten op basis van actuele *body of knowledge* op een professionele manier in hun werk of stage met cliënten en collega's te communiceren over seks, seksualiteit, seksuele diversiteit en genderdiversiteit. Met het behalen van de minor kunnen sociaal werkers, hbo-pedagogen, hulpverleners, theatermakers, zorgprofessionals en leerkrachten in opleiding op hun stage of werk een initiërende, leidende rol nemen in het bespreekbaar maken van seksualiteit. Wij spreken van "*sexperts*": experts op toepassingsgericht hbo-niveau in de seksuologie. Omdat methodisch werken in de praktijk uiteenloopt van seksuele vorming (onderwijs) tot het begeleiden van cliënten met seksuele vragen, spreken we over seks-educatie.

¹ O.a. HBO-Verpleegkunde, Voeding en diëtik, Huidtherapie

² O.a. Social Work, Pedagogiek, Toegepaste psychologie

³ Pabo, sporteducatie, Tweedegraads lerarenopleiding

⁴ NVVS-Visitatie seksuologie-opleidingen 2021. Dit betrof de volgende opleidingen:

Postacademische opleiding Seksuoloog NVVS (Utrecht)

Opleiding seksuologie (Amsterdam)

Post-hbo opleiding seksuologie (Utrecht)

Opleiding consulent seksuele gezondheid NVVS (Utrecht)

ASG Algemene Scholing Aanvullende Seksuele Hulpverlening (AS-ASH) (Amsterdam en Utrecht)

⁵ En voorgangers Inrichtingswerk, Sociaal Pedagogische hulpverlening, Maatschappelijk werk en dienstverlening

2.1. Vergelijking met seksuologische opleidingen

In Nederland bestaan 5 opleidingen op het gebied van seksuologische hulpverlening. Dit zijn allen deeltijdopleidingen in tegenstelling tot de minor *Seksualiteit en diversiteit*. Daarnaast zijn deze opleidingen post-hbo of postuniversitair en is er bij de NVVS-opleidingen een toelatingseis: werkervaring op het gebied van seksuele hulpverlening.

	contacttijd in uren	duur opleiding in maanden
Minor <i>Seksualiteit en diversiteit</i>	228	6
Cursus voor GGD-medewerkers: Algemene Scholing Aanvullende Seksuele Hulpverlening (AS-ASH)	102	6
Cursus Aantekening seksuologie NVVS	68	6
Opleiding consulent seksuele gezondheid NVVS	217	18
Post-academische opleiding seksuoloog NVVS Utrecht	169	15
Seksuoloog NVVS opleiding Amsterdam	162	22

Er zijn een paar fundamentele verschillen tussen de minor en de NVVS-opleidingen.

- De minor is een voltijd opleiding
- De minor is een hbo-opleiding
- De minor leidt niet op tot seksuele hulpverlening. Studenten oefenen met bespreekbaar maken van eenvoudige seksuele problemen bij individuele cliënten (acteurs), waarbij zij zich beperken tot Permissie en Limited Information (PLISSIT-model). Afgestudeerde minorstudenten mogen geen seksuele hulpverlening geven.

De minor *Seksualiteit en diversiteit* vraagt qua studiebelasting bij hoorcolleges body of knowledge, vaardigheidstraining en meer studiebelasting dan de seksuologische cursussen *Post-hbo opleiding seksuologie* en *Algemene Scholing Aanvullende Seksuele Hulpverlening (AS-ASH)*. De minor vraagt 228 uur presentie en participatie in lessen. Dat is gebruikelijk bij voltijdopleidingen. Klik hier door voor uitgebreide [studiehandleiding 21/22](#) van de minor *Seksualiteit en diversiteit*.

Inhoudelijk is er vrij veel overeenkomst in body of knowledge tussen minor en NVVS-opleidingen, met name met AS-ASH, post-hbo en opleiding consulent. De opleiding *Consulent Seksuele Gezondheid* kan afgestudeerde minorstudenten de verdieping bieden als vervolg op de minor. Onderzocht kan worden, of de opleiding consulent aan afgestudeerde minorstudenten dispensatie kan bieden voor een aantal lessen van de opleiding consulent.

2.2. Body of knowledge

Voor het onderwijsprogramma is onderzoek gedaan naar het bestaande curriculum seksualiteit bij educatieve, sociaal-(ped)agogische en zorg hbo-opleidingen en bij de vijf seksuologische opleidingen in Nederland. De body of Knowledge is vastgelegd (twee studieboeken⁶ en 30 hoorcolleges). Seksuologie is een vakgebied dat een omvangrijk scala aan mythes en misinformatie ontzenuwt. Om

⁶ Heemelaar, M. (2022). *Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening. Handboek jeugd, zorg en welzijn*. Houten: BSL. Zesde druk .
Leusink, P. & Ramakers, M. (red.) (2014). *Handboek seksuele gezondheid. Probleem-georiënteerd denken en handelen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

die reden is -tegen de onderwijskundige trend in- gekozen voor een gedegen toetsing van parate kennis en inzicht. De minorstaf wil daarmee voorkomen dat een professional correcte actuele basisinformatie over seksualiteit, seksuele diversiteit en genderdiversiteit niet beheerst en bij seksuele vorming leerlingen onjuist informeert.⁷

2.3. Algemene doelstelling 1: body of knowledge:

Het verwerven van actuele *kennis en inzicht* in seksualiteit, seksuele gezondheid, seksuele ontwikkeling, seksuele vorming, seksuele diversiteit en genderdiversiteit.

De student toont aan actuele kennis en inzicht te kunnen reproduceren en correct te kunnen toepassen over:

- K1 seksuele ontwikkeling
- K2 seksuele voorlichting en relationele vorming
- K3 sekse diversiteit, genderdiversiteit, seksuele gerichtheid
- K4 cultuur, religie en seksualiteit
- K5 seksuele problemen en counseling
- K6 seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik
- K7 de geschiedenis van de seksualiteit
- K8 emancipatie, inclusie en mensenrechten

2.4. Algemene doelstelling 2: vaardigheden en houding

Naast kennisverwerving is de minor gericht op het ontwikkelen van vaardigheden op het gebied van seksuele vorming, sekseducatie en eenvoudige seks counseling.

➤ Het *communiceren op professionele en ontspannen wijze* in de context van beroep of stage over seksualiteit, seksuele diversiteit en genderdiversiteit in seksuele vorming, counseling en deskundigheidsbevordering.

De algemene doelstellingen van de minor zijn uitgewerkt in competenties op het gebied van vaardigheden en houding. Voor een overzicht van doelstellingen en competenties verwijst ik naar [Bijlage 1](#).

Er is sprake van een grote verwevenheid van vaardigheden en houding. Je kunt een beroepsvaardigheid alleen goed uitvoeren, als je dit met een passende attitude doet. Een voorbeeld uit de lespraktijk van de minor.

De derde lesdag van de minor bevat een practicum seksuele vorming geven. In een rollenspel spelen sommige studenten docent seksuele vorming, de andere studenten spelen middelbare scholieren. De minorstudenten oefenen met een leeropdracht voor middelbare scholieren om te leren versieren. Dit is nodig, zo bleek uit 'Seks voor je 25' (De Graaf, van der Borne, Nikkelen, Twisk & Meijer 2017). Jongeren versieren wel online maar durven de stap naar fysieke ontmoeting maar moeizaam te maken (Cense 2018).

Een student speelt de leraar seksuele vorming, de overige studenten spelen scholieren voortgezet onderwijs of observeren het rollenspel.

Een cisgender heteroseksuele student met een Antilliaanse achtergrond speelt een versierende jongen en pakt het handig aan. In het rollenspel zet hij de verwarming op zijn kamer een uur voor het meisje arriveert extra hoog. Hij hoopt dat ze snel kleding uit zal trekken omdat het zo warm is.

In de nabespreking komen we tot de conclusie dat hij de vaardigheid effectief versieren

⁷ Seksuologen kunnen in hun praktijk gericht actuele informatie opzoeken over een specifiek seksueel probleem ter voorbereiding op een sessie. Leerkrachten en hulpverleners dienen deze informatie paraat hebben zodat ze correct antwoord kunnen geven op spontane vragen.

beheerst, hij heeft met zijn meisje snel de stap gemaakt van online contact naar seks. Het roept echter ethische vragen op. Is hier geen sprake van misleiding en manipulatie? Het doet een medestudent denken aan een opdracht die hij kreeg als kok in een restaurant om extra zout in het voorgerecht te doen, zodat de klanten meer drankjes (met een hoge winstmarge) zouden bestellen. Hier is geen sprake van *informed consent*. Er wordt gelachen, het wordt ook niet zwaar gemaakt, maar de student die leraar speelt had hier wat over moeten zeggen en scoort daarom niet op de SOLAROSI-norm *Reflectief*.

2.5. Algemene doelstelling 3: onderzoeks- en implementatievaardigheden

- Bijdragen vanuit de eigen professionele deskundigheid in opzetten en uitvoeren van praktijkgericht *onderzoek* over een vraagstuk op het gebied van seksuele diversiteit en genderdiversiteit op basis van het biopsychosociale model.
- Het ontwikkelen van een LHBTI-inclusief *preventie-instrument* waarmee de maatschappelijke acceptatie en sociale inclusie van LHBTI-personen wordt bevorderd.

Deze vaardigheden vallen buiten het bestek van dit artikel. In dit artikel ligt de focus op beroepsvaardigheden die in de praktijk van de sexperts bij seksuele educatie vereist zijn

3. Attitude in beroepsopleidingen

In deze paragraaf onderzoek ik publicaties en praktijk over attitude bij verschillende opleidingen. T.b.v. de formulering van de competenties vaardigheden en houding worden seksuele aspecten in beroepscodes van sociaal werkers (Nederland en USA), verpleegkundigen en leraren onderzocht (§3.1). In §3.2 onderzoek ik overeenkomsten en verschillen tussen de CESSO-competenties van de door de NVVS geaccrediteerde seksuologische opleidingen en SOLAROSI. Vervolgens wordt vakliteratuur samengevat over de eisen die gesteld worden aan docenten die het vak seksualiteit geven (§3.3).

3.1. Attitude in beroepscodes

De beroepshouding van hbo-opgeleide studenten die zich bekwamen in seksuele educatie stelt specifieke eisen. Voor een deel komen de eisen die we stellen aan deze “sexperts” overeen met algemene criteria die aan de houding van therapeuten in de geestelijke gezondheidszorg en sociaal werkers worden gesteld. Carl Rogers noemt als uitgangspunten bij zijn Cliëntgerichte psychotherapie:

- onvoorwaardelijke positieve houding en waardering
 - empathisch begrip
 - authenticiteit
 - kritische zelfreflectie
 - cliënt geen object maar subject
- (Penne, Elaut en Dewitte 2018)

In het beroepsprofiel van sociaal werkers in Nederland zijn daar sociaal-politieke houdingsaspecten aan toegevoegd:

- Sociaal werkers respecteren de intrinsieke waarde en waardigheid van mensen en de rechten die daaruit voortvloeien
- Sociaal werkers staan voor het bevorderen van sociale rechtvaardigheid in relatie met individuen en de gemeenschap
- Sociaal werkers staan op tegen discriminatie en erkennen diversiteit

- Sociaal werkers hebben een taak om de samenleving en overheid te wijzen op onrechtvaardigheden. (van der Meij en Luttik 2018).

Zie [bijlage 2](#) voor een volledige omschrijving van de kernwaarden van sociaal werkers (Van der Meij en Luttik 2018).

In het beroepscode van Social Workers in de VS zijn de kernwaarden scherper geformuleerd tot een *activistische* taak (NSAW 2021). Social workers hebben een lange beroepsgeschiedenis in *commitment* met sociale rechtvaardigheid. Opleiders van social workers zijn zich ervan bewust dat seksualiteit bij uitstek een sleutelthema is waar maatschappelijke ongelijkheid wordt versterkt, in het bijzonder bij mensen met een intersectionele identiteit (etniciteit, klasse, seksuele gerichtheid, gender). Daarmee is seksualiteit ook bij uitstek een belangrijke gelegenheid om sociale rechtvaardigheid expliciet na te streven (Dodd & Katz 2020).

Social workers should engage in social and political action that seeks to ensure that all people have equal access to the resources, employment, services, and opportunities they require to meet their basic human needs and to develop fully. Social workers should be aware of the impact of the political arena on practice and should advocate for changes in policy and legislation to improve social conditions in order to meet basic human needs and promote social justice.

Social workers should act to prevent and eliminate domination of, exploitation of, and discrimination against any person, group, or class on the basis of race, ethnicity, national origin, color, sex, sexual orientation, gender identity or expression, age, marital status, political belief, religion, immigration status, or mental or physical ability.

(NSAW 2021).

In de beroepscode voor verpleegkundigen ontbreekt het activistische maatschappelijk-politieke element (VN&V 2016). Bij scholen laat de overheid het invullen van de seksuele vorming, het bewaken van de sociale veiligheid van LHBT-leerlingen en personeel en de gelijke rechten van vrouwen over aan het bestuur van de school die een beroepscode of gedragscode dient vast te leggen (Onderwijsinspectie 2021). Wel is in 2021 bij de Wet inburgering de sociale veiligheid van LHBTI-personen op scholen aangescherpt (COC 2021) en heeft de Onderwijsraad de regering geadviseerd scherpere kaders vast te leggen en de inspectie op te laten treden tegen discriminatie en achterstelling in het onderwijs.

3.2. Attitude bij de seksuologische opleidingen

Peter Leusink, die betrokken was bij het ontwerpen van de CESSO-competenties, denkt dat de SOLAROSI-elementen als vanzelfsprekend in CESSO zijn voorondersteld en dat het expliciteren ervan in SOLAROSI zeker geen kwaad kan (Leusink 2022).

In SOLAROSI zijn de houdingsaspecten specifiek en operationeel gedefinieerd. De volgende uitbreidingen zijn ingevoerd in SOLAROSI die naar mijn mening nog niet (voldoende) expliciet in de CESSO-competenties waren opgenomen (voor de vergelijking van houdingscompetenties SOLAROSI en CESSO zie [bijlage 3](#) en [bijlage 4](#)):

- Sekspositieve houding: de aandacht voor *sekspositieve* seksuele vorming is het afgelopen decennium na de publicatie in 2009 van de CESSO-competenties sterk toegenomen. (Ohlrichs en Frans 2016; Kuyper, de Wit & Wijsen 2011; Van Lunsen 2021; Dodd 2020; Dodd 2021; Dodd & Katz 2020)
- LHBTI+ positieve houding* is expliciet als houdingscriterium in SOLAROSI geformuleerd. Dit gaat een

stap verder dan “empathie, respect en een niet-normerende attitude”⁸. Van de minorstudenten wordt een activistische houding gevraagd waarbij ze daadwerkelijk LHBTI+ discriminatie, heteronormativiteit en cisgendernormativiteit bestrijden (Dodd 2020).

c. *Sensitiviteit*. In het CESSO-rapport werd veelal gesproken over ‘respect’, een term die zelden in meetbare gedragstermen is geformuleerd. In SOLAROSI is dit vervangen door een operationele definitie van het begrip *sensitiviteit*. De SOLAROSI-definitie is ook cultureel inclusief: sensitiviteit toon je ook expliciet als mensen vanuit religieuze of culturele achtergronden andere normen en waarden hanteren dan jouw eigen normen en waarden. Het kader vormt hier het recht op seksuele zelfbeschikking; sensitiviteit impliceert geenszins normatieve onverschilligheid.

d. *Ontspannen*. De trainingen in de minor richten zich op het belang van een ontspannen communicerende trainer die hiermee een veilige sfeer creëert waarin op een positieve manier over seks kan worden gepraat. CESSO definieert dit passief: ‘adequaate reageren op ongemak en gêne’.

3.3. Attitude van de docent seksuele vorming

In [bijlage 5](#) worden adviezen geïnventariseerd over de gewenste houding van docenten uit verschillende publicaties over seksuele vorming in het onderwijs. De houdingsaspecten zijn uit deze publicaties (en andere) gedestilleerd en opgenomen in het SOLAROSI-model.

4. Resultaten minor *Seksualiteit en diversiteit 20/21*

4.1. SOLAROSI 20/21

Uit de Studiehandleiding minor *Seksualiteit en diversiteit 20/21*:

‘Als hulpmiddel is een ezelsbruggetje geformuleerd. Je ontwikkelt tijdens deze minor een SOLAROSI-houding en leert stap voor stap om je die houding eigen te maken in je vaardigheden als *sexpert*. Je oefent in de Werkgroeples met de SOLAROSI-houding. Je past het toe in de communicatie met de doelgroep en de interventiegroep bij het project.’

(Heemelaar 2020)

In [Bijlage 6](#) is het SOLAROSI-model uit het cursusjaar 20/21 opgenomen.

4.2. Onderwijspraktijk

In zestien wekelijkse practicumlessen in de minor wordt geoefend met de acht houdingsaspecten. Studenten voeren oefeningen, clinics⁹, assessments en presentaties uit waarbij in toenemende mate eisen worden gesteld aan het vertonen van de SOLAROSI-criteria. Na elk assessment en na elke presentatie krijgen de studenten een update van het beoordelingsformulier waarin de docent registreert welke SOLAROSI-aspecten in voldoende mate aangetoond zijn. De wekelijkse verplichte reflectieverslagen van de studenten vormen een monitor voor student en docent over de voortgang van het leerproces. De beoordeling heeft een opbouwende lijn. De studenten geven bijvoorbeeld twee presentaties. Bij de 1^e presentatie dienen ze aan te tonen minstens vier SOLAROSI-criteria te beheersen, bij de 2^e presentatie dienen zij nog twee andere criteria te beheersen. Het voldoen aan

⁸ CESSO-competentie Professionaliteit: “3. De consulent heeft een open, empathische, niet-normerende attitude met respect voor seksueel en reproductief zelfbeschikkingsrecht van het individu / de doelgroep, ongeacht de achtergrond van het individu / doelgroep (w.b. leeftijd, sekse, gender, seksuele oriëntatie en leefstijl, samenlevingsvorm, etniciteit en religie)”

⁹ Een clinic is een trainingsmodel in de sport, leren door doen, telkens maar herhalen, tot het goed gaat. Bv. schaatstraining: pootje over in de bocht. De opleiding Consulent seksuele gezondheid werkt met het clinic-model. Alle deelnemers kunnen oefenen met gespreksvoering aan de hand van het model

minstens zes criteria is een voorwaarde voor beoordeling van de toets, het afsluitend reflectief verslag. Hierin slaagden alle studenten die deelnamen aan de presentaties¹⁰.

4.3. Toetsresultaten

De beoordeling van de SOLAROSI-criteria is onderzocht. In [bijlage 7](#) vindt u een beschrijving.

De volgende conclusies kunnen worden getrokken.

- Alle studenten (100%) tonen een *LHBTI+ positieve* houding tijdens de presentaties. Zij richten zich in hun seksuele educatie ook specifiek op LHBTI+ personen en tonen respect in taalgebruik. Maar niet alle studenten (90%) tonen een *inclusieve* houding. Bij inclusiviteit wordt ook gevraagd een niet-veroordelende houding aan te nemen als iemands leefstijl en seksuele gedrag anders zijn dan die van jouzelf.
- Alle studenten (100%) presenteren op *ontspannen* wijze. Dit bereikten de studenten al na 1 maand onderwijs. De opbouw van de vaardigheidstraining in een veilig leerklimaat levert snel resultaten op die positief motiveren tot verdere prestaties.
- *Sensitief* en *Open* scoren laag omdat docent A (auteur dezes) deze criteria veel strenger beoordeelde dan docent B.
- Relatief veel studenten (13%) hebben moeite met het aspect *Assertiviteit*. Bij de evaluatie kwam naar voren dat studenten de definitie van assertiviteit vaag vonden. Dit is opgenomen als actiepoint voor de volgende jaargang.
- *Reflectief* en *sekspositief* scoren hoger dan *assertief*: ieder 93%.

4.4. Evaluatie SOLAROSI 20/21

In de praktijk van het onderwijs werd SOLAROSI al snel een begrip.

Tijdens een Minor-les op 5 oktober 2020 zei student Marleen tegen medestudent Alfons: ‘Qua SOLAROSI ben je flink vooruit gegaan’. De studenten gebruikten het begrip na 4 weken alsof het al jarenlang een vanzelfsprekend en ingeburgerd begrip is. Niets was minder waar. De term was voorjaar 2020 bedacht.

We stelden vast dat alle studenten al na de eerste practicumlessen een sterke ontwikkeling doormaakten op het criterium *Ontspannen*. Hierbij werd gebruik gemaakt van de [Carrousel](#), waarbij studenten in tweetallen ad-hoc seksuele voorlichting gaven bij ‘spontane’ vragen van kinderen over seks en in een practicum waarin ze mini-lesjes gaven over deze onderwerpen.

Deze snelle resultaten worden bevestigd in onderzoek naar sekseducatietrainingen bij verpleegkundigen. Zij ondervonden na het volgen van een korte workshop over het communiceren met patiënten over seksualiteit in de dagelijkse praktijk minder barrières en meer zelfvertrouwen om het gesprek te beginnen. Ook bespraken zij vaker seksualiteit met hun patiënten (Wilpert et al, p. 129). De resultaten van het volgen van de Onder 4 Ogen (O4O) methode, die Borms en Vermeire (2020) beschreven, waren eveneens gunstig. Deze methode voor het proactief bespreekbaar maken van seksuele gezondheid, werd positief gewaardeerd door de deelnemers en de frequentie waarmee zij het gesprek over seksualiteit aangingen met hun patiënten bleek bij een korte *follow-up* daadwerkelijk hoger.

¹⁰ Twee studenten studeerden niet af aan de minor, zij namen niet deel aan beide presentaties. Hun scores zijn niet opgenomen in dit onderzoek.

Een aspect bleek lastig grijpbaar voor de studenten: de A van *Assertiviteit*. Meerdere malen vroegen studenten in de les om toelichting op dit begrip. Het was in de jaargang 20/21 als volgt geformuleerd: 'Je communiceert assertief over seksuele wensen en grenzen en stimuleert dit bij anderen'¹¹. Bij de ontwikkeling worstelden we al met dit begrip. We wilden teveel in één woord vangen. Als varianten passeerden in 2020 de revue voor de van SOLAROSI:

<i>Adequaat</i>	Je gebruikt <i>evidence informed</i> methoden bij de seksuele vorming zodat de leerlingen optimale leerresultaten boeken	conceptversie 1-4-20
<i>Analytisch</i>	toont een analytische, onderzoekende, niet-oordelende houding bij het luisteren en praten over seksualiteit	conceptversie 1-6-20
<i>Actiegericht (activistisch)</i>	Je bestrijdt ongelijke M-V-verhoudingen, seksueel geweld en discriminatie en uitsluiting van LHBTI+	idee 23-11-20

In de loop van het cursusjaar 20/21 overwogen we het begrip *Assertiviteit* te vervangen door *Actiegericht* of *Activistisch*. Ik was daartoe gestimuleerd door lezingen van Ellen Laan (2020) en Iva Bicanic (2020) tijdens een Masterclass (Laan 2020; Bicanic 2020). Net als hen presenteer ik mezelf in de eerste plaats als activist, vervolgens als auteur en docent. Het is echter niet mogelijk om tijdens lopend onderwijs de beoordelingscriteria te veranderen, dus moest dit wachten tot de volgende cursus.

5. Agency

Het was goed, dat *Assertiviteit* niet in de loop van 20/21 kon worden vervangen. Uiteindelijk is namelijk voor een nieuw begrip gekozen. In de jaargang 21/22 is het criterium *Assertiviteit* vervangen door *Agency*.

Het centrale thema in SOLAROSI is Seksuele Agency.

Hier bestaat geen goed Nederlands woord voor. Meesterschap komt in de buurt maar is een mannelijk woord terwijl de ontwikkeling van seksuele agency vaker er op gericht is meisjes en vrouwen te empoweren zodat M-V-verhoudingen meer gelijkwaardig worden. Andere Nederlandse synoniemen zouden kunnen zijn: zelfbeschikking en autonomie maar hebben ook nadelen waar ik later op terug kom. Peter Leusink gebruikt persoonlijk leiderschap: de vaardigheid of vermogen om regie te voeren over je eigen leven en de keuzes die je maakt (Leusink 2022). In de preventieer wordt gesproken over self-efficacy (zelfeffectiviteit).

De afgelopen jaren is er in de seksuologie veel discussie gevoerd over seksuele agency. Ik probeer dit filosofische debat zo duidelijk mogelijk te beschrijven en leid u in deze paragraaf langs de wetenschappelijke discussie¹².

5.1. Smalle individuele definitie

Tien jaar geleden werd agency gedefinieerd als het vermogen om je doelen te kunnen bereiken (effectief menselijk handelen). Een voorbeeld: je toont agency als je na je opleiding een baan kiest die bij jouw ambities past, je werk zo inricht dat je je er goed bij voelt en jezelf zo verder ontwikkelt.

¹¹ Daarbij werd "grenzen en wensen" ook bij 3 andere criteria genoemd: bij sensitief, sekspositief en inclusief.

¹² Deze paragraaf is geschreven voor de minorstudenten.

Seksuele agency betekent in het kader van effectief menselijk handelen dat je jezelf in seksueel opzicht kunt definiëren, dat je kunt kiezen of je al dan niet seksueel actief wilt zijn, wanneer, hoe en met wie je dat wel wil en dat je daarbij in staat bent je wensen aan te geven en je grenzen te bewaken. Wat betreft seks en seksualiteit weet je dus wie je bent en wat je wil. Je bent in goed in staat om zelf het stuur in handen te hebben over je seksleven.

In het Leerboek Seksuologie (Gijs et al. 2018) komt agency in twee hoofdstukken naar voren, eerst in het kader van de seksuele levensloop. 'Mensen zijn (in hun seksuele levensloop) niet louter de speelbal van biologische krachten en omgevingsinvloeden maar kiezen – wanneer een aanpassing wenselijk of noodzakelijk is – zelf uit de verschillende mogelijkheden die zijn tegenkomen (agency). Hiermee beïnvloeden zij niet alleen de richting en het tempo van de eigen ontwikkeling, maar ook (deels) de context waarin deze ontwikkeling plaatsvindt.' (De Graaf en Enzlin 2018, p.148).

'Kinderen en jongeren ondergaan het samenspel van factoren die de seksuele ontwikkeling beïnvloeden niet passief, maar spelen zelf een actieve rol (agency) in hun seksuele ontwikkeling door: a) te reageren op de omgeving; b) betekenis te geven aan denkbeelden, emoties en gedragingen; en c) zelf keuzes te maken in hun gedrag.' (Frans en Michielsens 2018).

Augustus 2021 definieerde ik agency in de Studiehandleiding Minor *Seksualiteit en diversiteit* (Heemelaar 2021) op basis van een definitie van seksuoloog Rik van Lunsen als volgt:

'Wat betreft seks weet je wie je bent en wat je wil. Je bent in staat om zelf stuur te hebben over je seksleven. Agency is het vermogen om je doelen te kunnen bereiken. M.b.t. seksualiteit betekent dat dat je jezelf in seksueel opzicht moet kunnen definiëren, moet kunnen kiezen of je al dan niet seksueel actief wilt zijn, wanneer, hoe en met wie je dat wel wil en dat je daarbij in staat bent je wensen aan te geven en je grenzen te bewaken.' (van Lunsen 2021).

5.2. Kritiek op smalle definitie

September 2021 werd ik me, mede ook na het lezen van diverse kritische wetenschappelijke artikelen (Cense, Bay-Cheng en Van Dijk, 2018; Cense 2019a; Cense 2019b) bewust van het feit dat de definitie van seksuele agency individueel gericht is. De gekozen definitie gaat op voor soloseks: je kunt je goed voorstellen dat iemand die solo masturbeert optimaal seksuele agency heeft, volledige zelfsturing. Het wordt lastig om de oude definitie van seksuele agency te gebruiken als twee mensen seks hebben met elkaar. Het interactie-element met de seksuele partner ontbreekt in de oude definitie. Wat als de seksuele wensen niet identiek zijn? Wie heeft, krijgt of neemt dan (meer) agency? Wie heeft dan de meeste invloed op de besluiten? Hoe onderhandelen ze hierover? Hoe hanteren ze ieder individueel het gevoel als ze niet het stuur in handen hebben? Hoe hanteren deze personen dit in de relatie? Kortom: hoe *navigeren* en *onderhandelen* (Cense 2019b) twee seksuele partners hun eigen seksuele agency?

Een ander bezwaar tegen de individuele definitie is dat de context ontbreekt. Bij besluiten over seks hebben ook de standpunten en belangen van peers, familie en je partner invloed.

Als je ouders je opgevoed hebben vanuit de visie dat seks alleen past in een liefdevolle, duurzame relatie dan klinken de opvattingen van je ouders in je hoofd door als iemand met je flirt en uit is op een *onenightstand*.

Als homoseksuele moslimjongere kun je er niet om heen je af te vragen hoe je je verhoudt tot het islamitische verbod op homoseks.

“Het is een uitdaging voor alle jongeren om zichzelf te ontwikkelen tot een seksueel wezen, in verschillende sociale contexten, maar de uitdaging is niet voor iedereen even groot. Dit is moeilijker voor jongeren die afwijken van wat cultureel als normaal wordt gezien, bijvoorbeeld doordat ze zich identificeren als niet-heteroseksueel, genderfluïde of transgender, of omdat ze niet passen in de culturele opvattingen over ‘nette meisjes’ en ‘echte mannen’.” (Cense 2019c, p. 270). Zij maken die afwegingen in een heteronormatieve¹³ omgeving. LHBTI-jongeren en jongeren die afwijken van de dominante heteronorm moeten meer moeite doen om hun verbondenheid met familie en leeftijdgenoten te behouden. Zij krijgen via school en media minder verhalen te horen waarmee ze zich kunnen identificeren, en ze krijgen eerder met negatieve oordelen en sociaal stigma te maken (Cense 2018). Het individuele agency-model roept de vraag op: in hoeverre is er sprake van vrije wil? Hoeveel invloed hebben sociale en culturele omstandigheden bij de keuzes die mensen maken?

De oude definitie van seksuele agency is dus niet goed bruikbaar omdat de interactie-component tussen de sekspartners geen plek krijgt en omdat de context (peers, familie, samenleving, cultuur, religie) ontbreekt. De smalle definitie gaat teveel over de seksuele agency van individuele mensen. Ik ging dus op zoek naar nieuwe definities en vond die. Recent is een belangwekkende nieuwe publicatie over seksuele agency en de gevolgen voor de opzet van seksuele vorming verschenen (Vanwesenbeeck, Cense, Van Reeuwijk en Westeneng 2021). De auteurs bieden inzicht in de theoretische ontwikkeling van het begrip agency en geven aanbevelingen voor het curriculum seksuele vorming voor jongeren.

5.3. Nieuwe definitie Seksuele agency 22/23

Definitie 1: Vanwesenbeeck c.s. oktober 2021

‘Seksuele agency verwijst naar

- een continuüm van dynamische, dagelijkse actiemodaliteiten met betrekking tot seksualiteit waarin mensen
- (tegenstellingen tussen) persoonlijke doelen, verlangens en voorkeuren enerzijds
- en persoonlijke levensomstandigheden, normatieve verwachtingen en de bredere structurele context anderzijds
- navigeren.

Een diversiteit aan interne (bijv. zelfidentificatie) en/of externe doelen (bijv. sociale relaties onderhouden of de status quo uitdagen) motiveert en stuurt het gedrag bij seksuele agency.

Seksuele agency kan zowel gericht zijn op verandering als op behoud, doorzettingsvermogen, continuïteit en stabiliteit.

Het kan openlijk of stilzwijgend zijn.

Het varieert afhankelijk van individuele variabelen (bijv. tijdelijke oriëntatie) en situationele variabelen (bijv. nieuwheid).

Seksuele agency kan heersende normen en de status quo reproduceren

maar kan ook leiden tot weerstand tegen die heersende normen en tot nieuwe onderhandeling over (aspecten van) die heersende normen.

Er is geen eenvoudige relatie tussen seksuele agency en seksuele gezondheid of welzijn.

De modaliteiten van actie en de constructiviteit van hun (meervoudige) effecten zijn altijd afhankelijk van persoonlijke referentiekaders en van de mogelijkheden en beperkingen die worden geboden door de

¹³ Nieuwe term, overgenomen van de Netflix-serie Sex Education, 3e jaargang, aflevering 8. Samenvoeging van heteronormatief en cisgendernormatief.

persoonlijke en structurele context, inclusief morele en ideologische kaders en dominante seksuele levensverhalen.'

(Vanwesenbeeck, Cense, Van Reeuwijk, en Westeneng 2021, p. 393; vertaling MH).

Definitie 2: Cense 2019

Maar het kan ook veel eenvoudiger worden geformuleerd:

'Seksuele agency kan gedefinieerd worden als het geheel van strategische onderhandelingen van een individu om zichzelf en zijn of haar keuzes te plaatsen in een sociale context, relaties te behouden en betekenis te geven aan ervaringen' (Cense 2019a, p. 177).

Definitie 3: Kågesten en van Reeuwijk (2020) (vertaling MH)

Seksuele empowerment kan worden gezien als processen die gericht zijn op het uitbreiden van de keuzemogelijkheden van jongeren en het versterken van hun stem met betrekking tot seksualiteit door de transformatie van machtsverhoudingen, waardoor ze in staat zijn om hun meningen, verlangens en interesses te laten gelden, doelgerichte beslissingen te beïnvloeden en te nemen, en bestaande normen en structuren uit te dagen.

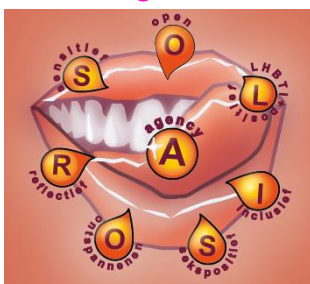
Drie onderling verbonden dimensies staan centraal bij (seksuele) empowerment: agency, bronnen en prestaties. Agency verwijst naar het vermogen om beslissingen te nemen en te beïnvloeden (keuze), eigen belangen en meningen (stem) te doen gelden - die beide worden beïnvloed door macht. Agency is nauw verbonden met de middelen die beschikbaar zijn voor een persoon, waaronder sociale normen, wetten en beleid. Kennis (wat men weet), attitudes (wat men gelooft en waardeert) en vaardigheden (wat men beheerst) vormen een bredere reeks middelen of "competenties" (wat men kan doen) die uiteindelijk van invloed zijn op het vermogen van jongeren om gezondheidsresultaten te bereiken. Of een jongere in staat is om competenties om te zetten in daadkrachten (naar wensresultaten) hangt zowel af van zijn eigen keuzevrijheid als van de keuzevrijheid van anderen, evenals de mate waarin zijn sociale context verandering mogelijk maakt (via kansenstructuren).

Voor SOLAROSI 22/23 is definitie 2 gekozen, deze was het meest compact en lijkt toch volledig.

'Seksuele agency kan gedefinieerd worden als het geheel van strategische onderhandelingen van een individu om zichzelf en zijn of haar (seksuele) keuzes te plaatsen in een sociale context, relaties te behouden en betekenis te geven aan (seksuele) ervaringen'

(Cense 2019a, p. 177)

5.4. Gevolgen voor SOLAROSI

Agency is het centrale begrip in SOLAROSI. Nader beschouwd is Agency het doel en empowerment de methode die daar bij past. Seks-educatoren faciliteren cliënten bij seksuele vorming om hun agency-vaardigheden te versterken. We noemen deze methode empowerment.

Nader beschouwd kan SOLAROSI de indruk wekken, dat het doel is de seksuele agency van de student zelf te ontwikkelen. Dit kan wel het gevolg zijn van het minoronderwijs, maar mag geen beoordelingscriterium zijn,

de opleiding is namelijk geen hulpverleningsinstelling. De opleiding hoort de studenten niet te beoordelen op agency in hun eigen seksuele leven. Wel kan de opleiding ze beoordelen op het criterium in hoeverre hun seksuele educatie-activiteit goed gericht is op empowerment van de leerlingen/ cliënten door hen veilige ondersteuning te bieden in hun agency-proces. Concreet wordt dit bijvoorbeeld in het tonen van de vaardigheid dat de seks-educator de leerlingen niet de les leest maar goede open vragen stelt.

5.5. Navigeren op een hobbelige weg

Marianne Cense (2019a) geeft haar proefschrift over seksuele agency de titel: “Navigeren op een hobbelige weg”. Hiermee beschrijft ze beeldend de seksueel-relatieve ontwikkeling van jongeren. De seksueel-relatieve ontwikkeling is bij de meeste jongeren een stapsgewijze seksuele interactie carrière. Inzoomend verloopt die seksuele loopbaan naar nieuw inzicht veel meer als een agency proces van verrassingen, leren omgaan met tegenslagen, leren praten over wat je beleeft, stilstaan bij het proces, uitwisselen van ervaringen.

Cense beschrijft de normen en waarden die veel ouders in Nederland hanteren bij de seksuele opvoeding. Zij laten hun kind vrij te kiezen wanneer ze seks willen, op drie voorwaarden: in een min of meer gelijkwaardige relatie, veilige seks en zonder dwang. Daarmee is seks een individuele zaak geworden waar jongeren zelf verantwoordelijkheid in dragen. Het gevaar van deze individuele verantwoordelijkheid kan zijn dat de jongeren het zichzelf verwijten als ze problemen krijgen bij de seks als ze heersende gendernormen overtreden, als ze problemen krijgen zoals een zwangerschap, seksuele geweld, een soa, of een gebroken hart. Voorbeelden van het overtreden van heersende gendernormen: als een jongen gepest wordt omdat hij zich niet mannelijk genoeg gedraagt, dus als hij niet voldoet aan de heersende gendernorm. Of een meisje dat zichzelf de schuld geeft als iemand haar grenzen heeft overschreden. De millenniumgeneratie wil dat alles perfect loopt, velen hebben moeite met de hoge eisen die ze aan zichzelf en elkaar stellen, maar praten daar te weinig over (Cense 2018).

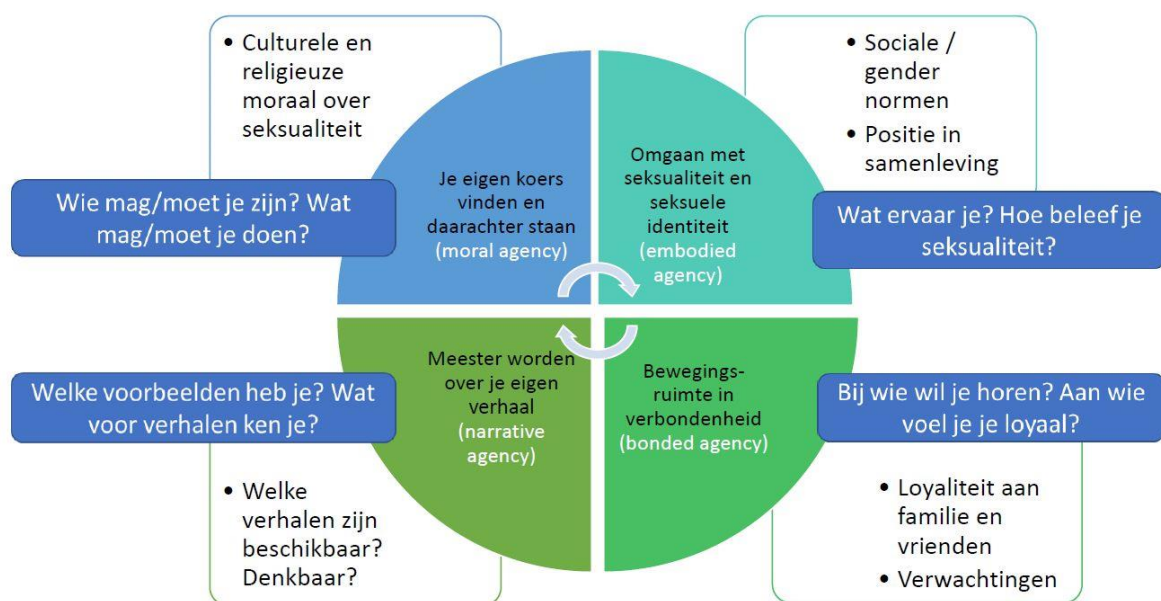
Agency is altijd verbonden aan macht: het gaat over de macht om anderen te beïnvloeden, over de innerlijke macht (persoonlijke controle, zelfbeeld) en over de invloed van dominante seksuele normen. Agency is ook dat je altijd diverse belangen moet afwegen en hanteren. Bij het maken van een persoonlijke keuze om seks te hebben kunnen jongeren voor de afweging komen te staan of ze in strijd met tradities en de wens van hun familie willen handelen. Alle Nederlandse jongeren hebben seksuele rechten en kunnen besluiten over seks autonoom nemen. Bij hun besluitvorming zullen zij echter meewegen of zij de afwijzing door familie en omgeving willen ondergaan. Iedere persoon heeft meerdere “sociale identiteiten”: je wilt zowel door je peers, als door je familie als door je geliefde gewaardeerd worden. Je laat in de contacten met verschillende mensen dan ook verschillende kanten van je persoon zien. Dit kan conflicteren met elkaar en daarin moet je navigeren. Door seks te hebben kunnen meisjes geconfronteerd worden met agressieve, negatieve beeldvorming (trut of slet-dilemma) waar zij zich ook toe moeten verhouden. Cense vraagt dan ook begrip voor de lastige keuzes waarin jongeren komen te verkeren. Zo kan een jongere voor zichzelf de keuze maken om in een ongelijkwaardige relatie te blijven hangen om kwader te voorkomen: terug moeten naar huis met een gewelddadige vader of ouders die niet accepteren dat hun kind LHBTI+ is. Er zijn tal van intersectionele verbanden (etniciteit, klasse, gender) waarin heteronormativiteit specifieke invloed hebben. De seksueel-relatieve ontwikkeling van jongeren die afwijken van de dominante norm staat onder druk en vereist van hen enorme navigatie-vaardigheden.

Cense onderscheidt vier verschillende, onderling verbonden componenten bij seksuele agency.¹⁴

1. Bij 'belichaamde' *agency* gaat het om processen waarin jongeren seksueel actief zijn, zichzelf ontwikkelen en zichzelf positioneren ten opzichte van concepten van seksuele identiteiten, verlangens en praktijken, die mogelijk zijn in de context en cultuur waarin ze leven.
2. Agency in verbondenheid
Dit komt naar voren komt in strategieën, acties en onderhandelingen die erop gericht zijn belangrijke relaties te behouden en te reageren op sociale verwachtingen.
3. Narratieve agency
De mogelijkheid om een levensverhaal te maken dat betekenis heeft voor die persoon zelf.
4. Morele agency
De reflectie op en plaatsing van zichzelf in morele kaders.

In Figuur 1 zijn de 4 componenten van het model van Cense verbonden aan vragen die gesteld worden in het gesprek over agency.

Je eigen koers vinden

Figuur 1: Je eigen koers vinden

© Cense, M. (2019) Rethinking sexual agency: proposing a multicomponent model based on young people's life stories, *Sex Education*, 19:3, 247-262, DOI: 10.1080/14681811.2018.1535968

Terwijl ik schreef aan dit dossier bekeek ik de 3^e jaargang van *Sex Education*. De hele 3^e jaargang is een doorlopende demonstratie van seksuele agency in de brede betekenis van het woord. Jongeren maar ook volwassenen worstelen dagelijks met hun seksualiteit, praten erover en dat helpt ze om te groeien en hun agency verder te ontwikkelen. Ik beveel de hele 3^e jaargang daarom van harte aan voor een beter begrip van het concept agency!

¹⁴ Marianne Cense heeft haar onderzoek in een zeer verhelderend filmpje vol praktische tips voor seksuele vorming op Youtube gezet. <https://www.youtube.com/watch?v=ScGeGGFF0Ik>

5.6. Agency en seksuele vorming

Naezer, Rommes en Jansen (2017) zijn voor het handhaven van kennisoverdracht door volwassenen bij formele seksuele vorming op school, maar pleiten voor meer ruimte voor jongeren om kaders en richting van nieuwe ontwikkelingen, zoals sociale media, te bepalen. Het begrip 'adultisme' (Vanwesenbeeck, Cense, van Reeuwijk en Westeneng 2021) staat voor een zienswijze dat jongeren moeten leren hoe je als volwassene met seksualiteit hoort om te gaan. Gedrag en attitudes kunnen vanuit die zienswijze gecontroleerd en gedisciplineerd worden door volwassenen, gebaseerd op de veronderstelling dat volwassenen beter zijn dan jongeren en het recht hebben om zonder overleg en instemming van jongeren zaken te bepalen voor ze. Vanwesenbeeck et al. (2021) pleiten voor opheffen van het ondergeschikt maken van de sekscultuur van jongeren. Dat kan handig door niet te doen alsof jongeren een leeftijdsgroep zijn, maar een culturele groep. De barrières die adultisme veroorzaken dienen opgeheven te worden.

Vanwesenbeeck et al. (2021) propageren seksuele vorming waarbij deze agency-processen juist onderwerp van gesprek worden. Een primaire voorwaarde daarvoor is dat we erkennen dat seksuele vorming plaatsvindt in de rijke culturele diversiteit die Nederland biedt. Agency-gerichte seksuele vorming profiteert daarvan: jongeren kunnen leren van elkaar en zichzelf beter leren kennen door zich te verdiepen in andere seksuele culturen.

Cense (2019b) geeft de volgende adviezen over de thema's van seksuele vorming in het onderwijs:

- Rigide gendernormen doorbreken
- Oefenen met situaties (belichaamde agency; oefenen met onderhandelen, sexting; www.canyoufixit.nl)
- Praten over loyaliteit (verbonden agency; praten waar je verbondenheid zit)
- Verhalen aanbieden (bv. fragmenten Sex Education bekijken en bespreken; Hij is een Zij, ervaringsdeskundigen in de klas halen)

Wat kan seksuele vorming bieden?

Figuur 2: Agency en seksuele vorming

© Cense, M. (2019) Navigating a bumpy road. Developing sexuality education that supports young people's sexual agency, *Sex Education*, 19:3, 263-276, DOI: 10.1080/14681811.2018.1537910

Agency-gerichte seksuele vorming vraagt in de ogen van Vanwesenbeeck et al. (2021) een andere benadering door de leraar: mindere degene die de kennis heeft en doorgeeft, meer iemand die goede, open vragen stelt. Vanwesenbeeck et al. staan kritisch ten opzichte van kennisoverdracht. 'Leraren worden verondersteld het empowermentproces te vergemakkelijken in plaats van inhoud te onderwijzen, kennis te verbeteren of gedrag te reguleren.' (Vanwesenbeeck et al. 2021, p. 385, vertaling MH). 'Een discussie over situaties die het moeilijk maken om een condoom te gebruiken is nuttiger en "krachtiger" dan prediken dat condooms moeten worden gebruikt om zwangerschap en ziekten te voorkomen.' (Vanwesenbeeck et al. 2021, p. 387, vertaling MH).

In [Bijlage 8](#) heb ik de praktijk van het minoronderwijs maar ook het voortgezet onderwijs onderzocht op de mogelijkheden om agency aan de orde te stellen.

6. Conclusie

SOLAROSI is een model voor seksualiteitsonderwijs in ontwikkeling voor de hbo-minor *Seksualiteit en diversiteit*. SOLAROSI is zowel gebruikt bij een brede minor voor educatieve, sociale en zorgopleidingen als voor een minor specifiek voor de Pabo en Lerarenopleiding. SOLAROSI kan ook gebruikt worden als instrument voor seksualiteitsonderwijs en educatie op andere scholen en in instellingen en geldt zowel voor professionals in educatie als in hulpverlening en gezondheidszorg. De acht belangrijkste aspecten van een professionele houding zijn compact weergegeven. Het SOLAROSI-model is de kapstok voor de vaardigheidstraining en toetsing. Alle acht de aspecten zijn ook van belang voor andere sociale, educatieve of zorgprofessionals die actief zijn in sekseducatie.

SOLAROSI is een goed bruikbaar model gebleken bij de minor op de Haagse Hogeschool. Het biedt de studenten een instrument waarmee zij hun leerproces zelf konden sturen op de ontwikkeling van hun beroepshouding als *sexpert*.

Maatschappelijk zien we problemen op het terrein van seksualiteit en gender: M-V ongelijkheid, seksisme, seksueel grensoverschrijdend gedrag, heteronormativiteit en cisgendernormativiteit. De minor *Seksualiteit en diversiteit* rekent het als haar maatschappelijke verantwoordelijkheid een bijdrage te leveren aan de effectieve bestrijding van deze problemen.

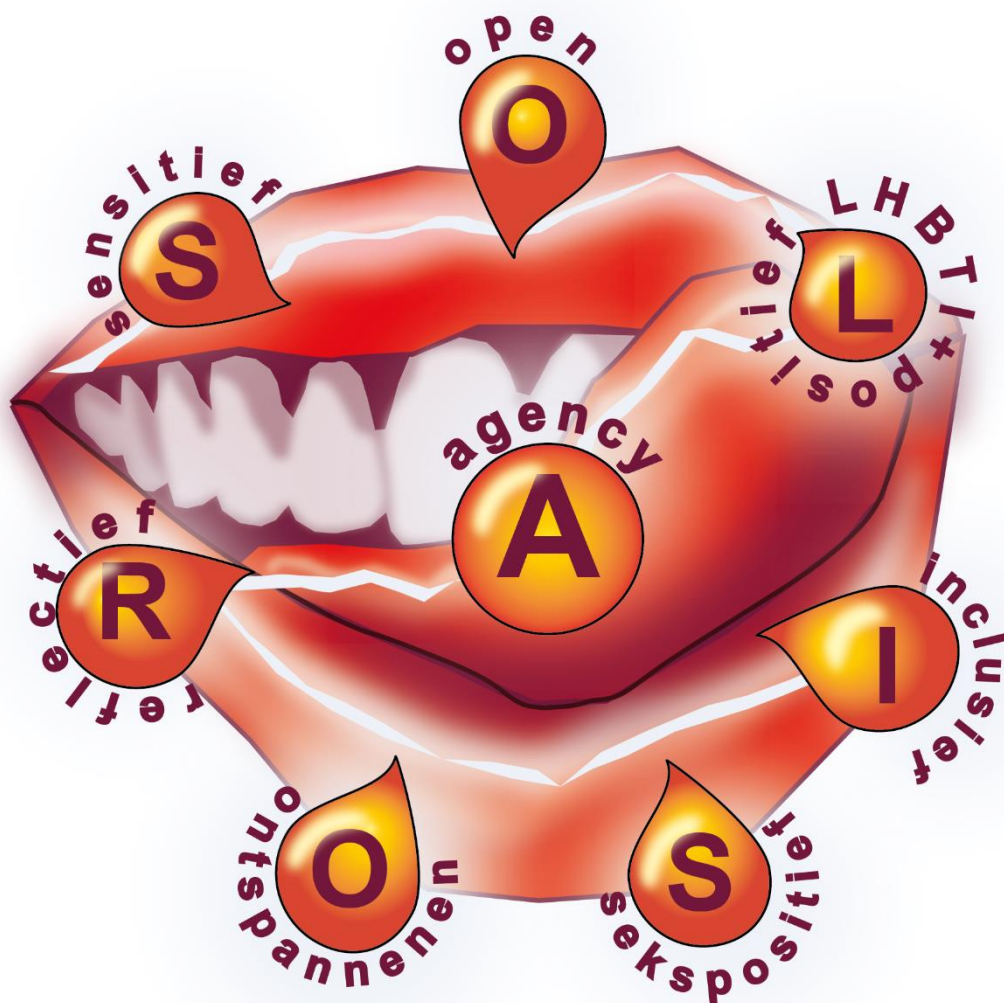
Uiteindelijk is het activistische¹⁵ element verwerkt in SOLAROSI-criterium *Inclusief*:

‘Je toont actief een inclusieve houding. Bij jouw seksuele vorming voelen alle mensen ongeacht gender, seksuele voorkeur, leeftijd en beperking zich erkend en veilig: homo/hetero, transgender/cisgender, vrouw/man, zwart/wit, met beperking/zonder beperking, oud/jong. Je toont een niet-seksistische niet-genderstereotype houding. Je toont een niet-oordelende houding, ook als iemands leefstijl en seksuele gedrag anders zijn dan die van jou mits zij grenzen en wensen van anderen respecteren. Je bestrijdt ongelijke M-V-verhoudingen, seksueel grensoverschrijdend gedrag, *slut shaming* en *victim blaming*, heteronormativiteit en cisgendernormativiteit, discriminatie, uitsluiting en achterstelling.’

7. SOLAROSI 22/23

In deze paragraaf beschrijf ik het verbeterde model voor cursusjaar 22/23. Hierin is ook feedback van Peter Leusink (2022) verwerkt. Het heeft geleid tot het expliciet toevoegen van mensen met een beperking en leeftijd in de attitudes Reflectief en Inclusief. Inclusief is geherformuleerd. De vorige definitie van Inclusief zou er toe kunnen leiden dat mensen veronderstellen dat witte cisgender heteroseksuele mannen geen sensitieve, inclusieve aanpak behoeven. Met de nieuwe definitie geldt inclusiviteit voor alle mensen ongeacht gender, seksuele voorkeur, leeftijd en beperking. Peter Leusink (2022) concludeert dat SOLAROSI zeker toegepast kan worden binnen de seksuologieopleidingen.

¹⁵ Het begrip ‘activistisch’ wordt niet gebruikt in SOLAROSI. Het heeft niet voor iedereen een positieve connotatie en kan daarmee het leerproces hinderen.

©Ontwerp: Marco Swaen 2021

S		Je toont sensitiviteit voor taboes, handelingsverlegenheid, privacy en voor grenzen & wensen op het gebied van seksualiteit en intimiteit. Je toont sensitiviteit voor etnisch-culturele diversiteit en voor dilemma's bij orthodox-gelovigen over seksuele vrijheid. <i>Sensitiviteit is fijngevoeligheid voor signalen die anderen geven, ook als die nauwelijks merkbaar zijn. Sensitiviteit vereist dus inlevingsvermogen.</i>
---	---	---

O		Je stelt je open op in gesprekken over seksualiteit, seksuele diversiteit, genderdiversiteit en seks en stimuleert een open, veilig gesprek over seks en seksualiteit.
L		Je toont een LHBTI-positieve houding, waarbij je er altijd van uitgaat dat er in je doelgroep één of meer niet-heteroseksuele of niet-cisgender mensen zijn. Je toont sensitiviteit in taal en houding voor seksuele diversiteit en genderdiversiteit en bestrijdt discriminatie. Je toont in taal en houding op geen enkele wijze traditionele of moderne LHBTI-negativiteit.
A		Seksuele agency is het geheel van strategische onderhandelingen van een individu om zichzelf en zijn of haar seksuele keuzes te plaatsen in een sociale context, relaties te behouden en betekenis te geven aan seksuele ervaringen (Cense 2019a). Agency is het centrale doel van seksuele vorming. Het middel om dat doel te bereiken is empowerment. Je bent gericht op empowerment waarmee je de agency van seksuele partners over seksuele wensen en grenzen versterkt.
R		Je bezint je op je eigen normen, waarden, (voor)oordelen, cultuur, religie en opvoeding en de effecten daarvan op je attitudes bij seksuele educatie bij mensen in verschillende levensfasen en mensen met een beperking. Je hanteert eigen seksuele waarden en normen op professionele wijze bij seksuele educatie.
O		Je communiceert op een ontspannen wijze over seksualiteit en seks. Je maakt gebruik van luchtige (niet seksistische of agressieve) humor, maar neemt het onderwerp ook serieus zodat iedereen zich veilig voelt en zich kan uiten.
S+		Je staat positief tegenover seks en draagt dit over op de doelgroep. Je uit je expliciet positief over individuele seksuele beleving, seksueel gedrag en leefstijl bij alle doelgroepen en leeftijden mits zij grenzen en wensen van anderen respecteren.
I		Je toont actief een inclusieve houding. Bij jouw seksuele vorming voelen alle mensen ongeacht gender, seksuele voorkeur, leeftijd en beperking zich erkend en veilig. Je toont een niet-seksistische en niet-genderstereotype houding. Je toont een niet-oordelende houding, ook als een leefstijl en seksueel gedrag anders zijn dan bij jou. Je bestrijdt ongelijke M-V-verhoudingen, seksueel grensoverschrijdend gedrag, <i>slut shaming</i> en <i>victim blaming</i> , heteronormativiteit en cisgendernormativiteit, discriminatie, uitsluiting en achterstelling.

De student ...

- S toont **sensitiviteit** voor taboes, verlegenheid, privacy, grenzen & wensen en etnisch-culturele diversiteit
- O toont een **open** houding bij het luisteren en praten over seksualiteit
- L communiceert **LHBTI-inclusief** en bestrijdt discriminatie
- A toont **agency** over seksuele wensen en grenzen en stimuleert dit bij anderen.
- R **reflecteert** op effecten van eigen normen, waarden, cultuur, religie en opvoeding op seksuele opvoeding, voorlichting, seks en counseling bij mensen in verschillende levensfasen en mensen met een beperking en hanteert deze op professionele wijze
- O toont een **ontspannen** houding bij het luisteren en praten over seksualiteit
- S toont een **sekspositieve** houding bij educatie, counseling en preventie
- I toont een **inclusieve**, niet-oordelende houding bij het luisteren en praten over seksualiteit

7.1. Evaluatie minor SOLAROSI 22/23

Na de derde jaargang van de minor heeft de staf van de minor Seksualiteit en diversiteit de definities van SOLAROSI nog eens kritisch bekeken. Dit leidde tot de volgende nuanceringen.

De compacte formulering van agency wordt veranderd. Een criterium (dat ook een rol speelt als beoordelingscriteria van de minor Seksualiteit en diversiteit, heb ik geherformuleerd.

In de compacte samenvatting van SOLAROSI stond bij Agency: “...toont **agency** over seksuele wensen en grenzen en stimuleert dit bij anderen.”

Bij nader inzien vinden we niet dat we het eigen gedrag van studenten in seksuele relaties horen te beoordelen.

Deze formulering is daarom veranderd in:

richt seksuele vorming op empowerment en agency over seksuele wensen en grenzen.

Verder identiek aan eerdere versie. [Bijlage 9](#) bevat de complete versie voor cursusjaar 23/24.

7.2. Workshop Maand van de leuke seks

Ik geef DV een workshop tijdens de maand van de seks maart 2024. Iedere aanwezige kan derhalve op basis van eigen ervaring als student of opleider participeren in het gesprek.. Na afloop van de lezing staat een enquête klaar op internet om bredere feedback te verzamelen. De uitkomsten van deze workshop en enquête worden hier weergegeven.

In het gesprek met de aanwezigen leg ik de volgende vragen voor.

- Zijn de begrippen helder en meetbaar geformuleerd in beoordeelbare gedragstermen?
- Ben je het eens met de geformuleerde gewenste houding?
- Is het instrument compleet, of mis je elementen in de gewenste beroepshouding?
- Is dit model toepasbaar bij de beroepsopleiding van mensen die leren seksuele vorming en seksuele hulpverlening te geven?
- Is dit model bruikbaar op zowel hbo, post-hbo als academisch niveau?
- Is het model ook bruikbaar als (zelf)evaluatie-instrument in jouw beroepspraktijk?

8. Uitnodiging

Met dit artikel beoog ik een gesprek op gang te brengen over de methodiek van het seksualiteitsonderwijs. Reacties zijn zeer welkom.

Docenten en studenten van de minor *Seksualiteit en diversiteit*, seksuologieopleidingen, seksuologen en activisten roep ik op feedback te leveren. Te denken valt aan:

- Zijn de begrippen helder en meetbaar geformuleerd in beoordeelbare gedragstermen?
- Ben je het eens met de geformuleerde gewenste houding?
- Is het instrument compleet, of mis je elementen in de gewenste beroepshouding?
- Is dit model toepasbaar bij de beroepsopleiding van mensen die leren seksuele vorming en seksuele hulpverlening te geven?
- Is dit model bruikbaar op zowel hbo, post-hbo als academisch niveau?
- Is het model ook bruikbaar als (zelf)evaluatie-instrument in jouw beroepspraktijk?

Je reactie is welkom op seksualiteit@xs4all.nl

Mathieu Heemelaar

3 december 2023

seksualiteit@xs4all.nl

www.mathieuheemelaar.nl

9. Bronnenlijst

- Bicanic, I. (2020). *Trauma na seksueel geweld*. College tijdens Masterclass Seksuele gezondheid en seksueel geweld. Elspeet: Fabriek 69. 25-11-20.
- Carter, A., Strnadová, I., Watfern, C., Pebdani, R., Bateson, D., Loblinz, J., Guy, R., en Newman, C. (2021). The Sexual and Reproductive Health and Rights of Young People with Intellectual Disability: A Scoping Review. *Springer Nature*.
- Cense, M. (2018). *Ze weten wel wat ze moeten typen, maar niet wat ze moeten zeggen. Verklaringen voor een latere seksuele start*. Gedownload van www.rutgers.nl op 03-10-21.
- Cense, M. (2019a). *Navigating a bumpy road. Young people's negotiation of sexual agency in a normative landscape*. Amsterdam: Proefschrift Vrije Universiteit.
- Cense, M. (2019b). Navigating a bumpy road. Developing sexuality education that supports young people's sexual agency. *Sex Education*, 19: 3, 263-276.
- Cense, M. (2019c) Rethinking sexual agency: proposing a multicomponent model based on young people's life stories. *Sex Education*, 19:3, 247-262.
- Cense, M.; Bay-Cheng, L.; Van Dijk, L. (2018). 'Do I score points if I say "no"?': Negotiating sexual boundaries in a changing normative landscape. *Journal of Gender-Based Violence*, 2, pp. 277-291.
- Cense, M., de Grauw, S. en Vermeulen, M. (2019). Gewoon, het taboe eraf halen. Wat leerlingen willen van seksuele vorming. Utrecht: Rutgers.
- Cense, M., de Grauw, S. en Vermeulen, M. (2020). Sex Is Not Just about Ovaries.' Youth Participatory Research on Sexuality Education in The Netherlands. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 22.
- CESSO (2007). *Rapport CESSO Competentieprofielen. Eindtermen Opleiding tot Seksuoloog*. Geraadpleegd van https://www.nvvs.info/images/Rapport_CESSO_en_Competentieprofiel_NVVS_Consulent_Seksuele_Gezondheid.pdf Geraadpleegd op 01-09-21.
- CESSO (2011). *Rapport CESSO Competentieprofielen. Eindtermen Opleiding Consulent Seksuele gezondheid NVVS*. Geraadpleegd van https://www.nvvs.info/images/Rapport_CESSO_en_Competentieprofiel_NVVS_Consulent_Seksuele_Gezondheid.pdf Geraadpleegd op 01-09-21.
- COC (2021, 1 augustus). *Alle scholen vanaf nu verplicht te zorgen voor veiligheid en acceptatie LHBTI-personen in de klas (nieuwsbericht)*. Geraadpleegd van <https://www.coc.nl/jong-school/alle-scholen-vanaf-nu-verplicht-te-zorgen-voor-veiligheid-en-acceptatie-lhbt-personen-in-de-klas> op 03-10-21.
- De Graaf, H., Borne, M. van der, Nikkelen, S., Twisk, D. & Meijer, S. (2017). *Seks onder je 25e: seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Eburon.
- De Meyer, S., van Reeuwijk, M., Rost, J., Lau K., Kågesten, A. en Michielsen, K. (2021). *Young people's perspectives of sexual wellbeing and consent: A literature review*. Geraadpleegd van ResearchGate op 11-10-21.
- Dodd, SJ (2020). *Sex-positive social work*. New York: Columbia University Press.
- Dodd, SJ (editor) (2021). *The Routledge International Handbook of Social Work and Sexualities*. New York: Routledge.
- Dodd, SJ & Katz, CC (2020). Sex positive work education: integrating content into HBSE courses and beyond. *Journal of teaching in social work*, 40, 1, 48-57.
- Frans, E. en Michielsen, K. (2018). Seksuele vorming en opvoeding. In L. Gijs, L. Aerts, M. Dewitte, P. Enzlin, J. Georgiadis, B. Kreukels & E. Meuleman (red.), *Leerboek seksuologie* (205-218). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Gijs, L., Aerts, L., Dewitte, M., Enzlin, P., Georgiadis, J., Kreukels, B. & Meuleman, E. (2018). *Leerboek seksuologie*. Derde herziene druk. Houten: BSL.
- Graaf, H. de & Enzlin, P. (2018). De seksuele levensloop. In L. Gijs, L. Aerts, M. Dewitte, P. Enzlin, J. Georgiadis, B. Kreukels & E. Meuleman (red.), *Leerboek seksuologie* (147-166). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

- Heemelaar, M. (2019). *Seksuele vorming en diversiteit. Inclusieve burgerschapsvorming op school*. Bussum: Coutinho.
- Heemelaar, M. (2020). *Studiehandleiding Minor Seksualiteit en diversiteit 20-21*. Den Haag: Haagse Hogeschool. Interne publicatie.
- Heemelaar, M. (2021). *Studiehandleiding Minor Seksualiteit en diversiteit 21-22*. Den Haag: Haagse Hogeschool. Interne publicatie.
- Heemelaar, M. (2022). *Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening. Handboek jeugd, zorg en welzijn*. 6^e druk. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kågesten, A. en van Reeuwijk, M. (2020). *Adolescent Sexual Wellbeing: A Conceptual Framework; [White paper]*. Utrecht: Rutgers International. In review.
- Kuyper, L., Wit, J. de & Wijsen, C. (2011). *Positieve kanten van seks*. Utrecht: Rutgers WPF.
- Laan, E. (2020). *Seksuele gezondheid*. College tijdens Masterclass Seksuele gezondheid en seksueel geweld. Fabriek 69. Elspeet. 23-11-20.
- Leusink, P. (2022), arts-seksuoloog, mondelinge mededeling.
- Lockwood Harris, K. (2018). Yes means yes and no means no, but both these mantras need to go: communication myths in consent education and antirape activism. *Journal of applied communication research*, 46:2, 155-178.
- Mouthaan, I., Gurses, N. en Ohlrichs, Y. (2012). Over seks gesproken. Handleiding seksuele en relationele vorming voor lerarenopleidingen. Utrecht: Rutgers WPF.
- Naezer, M., Rommes, E. en Jansen, W. (2017). Empowerment through sex education? Rethinking paradoxical policies. *Sex Education*, 17, 6, 712–728.
- NSAW (National Association of Social Workers) 2021. *Code of Ethics*. Geraadpleegd van <https://www.socialworkers.org/> op 02-10-21.
- Ohlrichs, Y. & Frans, E. (2016). Een gat in de voorlichtingsmarkt? *Tijdschrift voor Seksuologie*, 40(3), 175-181.
- Onderwijsinspectie (2021). *Zorgplicht voor sociale veiligheid op school*. Geraadpleegd van www.onderwijsinspectie.nl op 02-10-21.
- Penne, I., Elaut, E. en Dewitte, M. (2018). De (psycho)therapeutische relatie in de seksuele hulpverlening. In L. Gijs, L. Aerts, M. Dewitte, P. Enzlin, J. Georgiadis, B. Kreukels & E. Meuleman (red.), *Leerboek seksuologie* (256-287). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Pizmony-Levy, O. (2018). *The 2018 Dutch National School Climate Survey Report. Research Report*. New York: Teachers College, Columbia University. Geraadpleegd van <https://www.coc.nl/> op 19-01-23.
- Pizmony-Levy, O. and BeLonG To Youth Services (2019). *The 2019 School Climate Survey report: The experience of lesbian, gay, bisexual and trans young people in Ireland's schools*. Dublin, Ireland: BeLonG To: Youth Services.
- Stichting School en Veiligheid (2019). *De fijne kneepjes van het vak. Pedagogisch vakmanschap bij het werken aan seksuele integriteit*. Utrecht: Stichting School en veiligheid.
- Timmerman, G. (2009). Seksuele vorming en de persoonlijkheid van de leraar. *Pedagogiek*, 29, 45-59.
- Van der Meer, M. (2022). *Studiehandleiding Minor Seksualiteit en diversiteit 22-23*. Den Haag: Haagse Hogeschool. Interne publicatie.
- Van der Meij, M. en Luttik, E. (2018). *Beroepscode voor de sociaal werker*. Utrecht: Sociaal werk Nederland. Geraadpleegd van www.sociaalwerknederland.nl op 01-09-21.
- Van der Pool, M. en Van der Meer, A. (2021). *De 8 coachcompetenties Gids voor de professionele coach*. Amsterdam: Boom.
- Van Lunsen, R. (2021). *Seksuele voorlichting; van rampenbestrijding naar bevorderen van seksueel plezier*. Lezing tijdens Maand van de Leuke Seks 23-03-21.

Van Lunsen, R. van & Steinmann, R. (2020). *De Opleiding tot Seksuoloog NVVS. Onderzoek naar mogelijke integratie in de opleidingen Seksuologie van de voor registratie als Seksuoloog NVVS noodzakelijke werkervaring en naar optimalisering van de toetsing van te verwerven competenties zoals omschreven in het CESSO-rapport*. NVVS: interne publicatie.

V&VN (2016). *Beroepscode voor verpleegkundigen en verzorgenden*. Geraadpleegd van <https://www.venvn.nl/> op 03-10-21.

Vanwesenbeeck, I. (2020). Sociale perspectieven op gender en seks: Verworvenheden en uitdagen. *Tijdschrift voor seksuologie*, 44, 2, 58-67.

Vanwesenbeeck (2021a). Heteronormativiteit en de preventie van seksueel geweld. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 45, 2, 108-114.

Vanwesenbeeck, I. (2021b). Boekrecensie Angel, Katherine (2021). Tomorrow sex will be good again. Women and desire in the age of consent. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 45, 3, p. 160-161.

Vanwesenbeeck, I., Cense, M., Van Reeuwijk, M. en Westeneng, J. (2021). Understanding Sexual Agency. Implications for Sexual Health Programming. *Sexes*, 2(4), 378-396; <https://doi.org/10.3390/sexes2040030>

Whittington, E. (2021). Rethinking consent with continuums: sex, ethics and young people. *Sex Education*, 21:4, 480-496.

WHO Regional Office for Europe and BZgA (2017). *Training matters: a framework on core competencies of sexuality education*. Cologne, Germany

Bijlage 1: doelstellingen minor *Seksualiteit en diversiteit*

Algemene doelstellingen

- Het verwerven van actuele *kennis en inzicht* in seksualiteit, seksuele gezondheid, seksuele ontwikkeling, seksuele vorming, seksuele diversiteit en genderdiversiteit.
- Het *communiceren op professionele en ontspannen wijze* in de context van beroep of stage over seksualiteit, seksuele diversiteit en genderdiversiteit in seksuele vorming, counseling en deskundigheidsbevordering.
- Bijdragen vanuit de eigen professionele deskundigheid in opzetten en uitvoeren van praktijkgericht *onderzoek* over een vraagstuk op het gebied van seksuele diversiteit en genderdiversiteit op basis van het biopsychosociale model.
- Het ontwikkelen van een LHBTI-inclusief *preventie-instrument* waarmee de maatschappelijke acceptatie en sociale inclusie van LHBTI-personen wordt bevorderd.

De algemene doelstellingen zijn vertaald naar competenties¹⁶ die gekoppeld zijn aan de werkvormen van de minor: de kennislijn met hoorcolleges, de vaardighedenlijn met het vak werkgroep, de projectlijn met het vak project¹⁷.

Educatieve vaardigheden (Werkgroep blok 1)

De student...

- V1 geeft op basis van correcte en actuele informatie adequaat LHBTI+ inclusieve, sekspositieve individuele **voorlichting** en groepsvoorlichting over seks en seksualiteit¹⁸
- V2 bepaalt met het Vlaggensysteem of seksueel gedrag van kinderen, jongeren of cliënten **gezond** of ongezond is en reageert hier pedagogisch op
- V3 toont aan effectieve LHBTI+ inclusieve sekspositieve **seksuele vorming** te kunnen ontwikkelen, uitvoeren en bijstellen die aansluit op de vraag, het belevingsniveau en de culturele achtergrond van het individu en de doelgroep
- V4 communiceert op ontspannen, open, sensitieve en adequate wijze over seksualiteit, seksuele diversiteit en genderdiversiteit en draagt daarmee bij aan **veilige** gesprekken die bijdragen aan veilige seks op basis van wederzijdse instemming
- V9 beschrijft en evalueert zijn voortgang op de **SOLAROSI**-houding, geeft hierbij heldere voorbeelden en analyseert zijn leerontwikkeling
- V10 reflecteert op effecten van eigen **normen, waarden**, cultuur, religie, opvoeding en socialisatie op seks en seksuele vorming en hanteert deze op professionele wijze

Counseling vaardigheden (Werkgroep blok 2)

De student...

- V5 voert **hulpverlenende gesprekken** over eenvoudige seksuele problemen met correcte toepassing van de gesprekstechnieken open vragen, parafraseren, gevoelsreflectie en samenvatten
- V6 analyseert seksuele problemen en geeft kortdurende counseling met de **PLISSIT**¹⁹-methode bij eenvoudige seksuele problemen, benoemt welke hulp hij zelf kan geven bij eenvoudige seksuele problemen en naar welke instanties hij door kan verwijzen

¹⁶ De competenties kunnen ook als leeruitkomsten gedefinieerd worden

¹⁷ De projectvaardigheden ontbreken in dit overzicht: zie [hoofdstuk 2](#).

¹⁸ De Minor *Seksualiteit en diversiteit* kiest in naamgeving en begripsgebruik in tegenstelling tot veel opleidingen op het gebied van seksuologie bewust niet voor "seksuele gezondheid" vanwege de medische connotatie van dit begrip.

¹⁹ In het gesprek toont de student aan de P en LI -fases van PLISSIT te beheersen. Dus Permissie en Limited Information. Studenten hebben onvoldoende anamnese-competenties om verantwoord Specific Suggestions te kunnen geven. Intensive Therapy is uitsluitend de competentie van seksuologen.

V7 versterkt agency van de gesprekspartner in het preventief en curatief handelen bij seksueel grensoverschrijdend **gedrag**, bij seksuele ongelijkheid tussen man en vrouw en bij achterstelling en discriminatie van LHBTI+ personen

V9 beschrijft en evalueert zijn voortgang op de **SOLAROSI**-houding, geeft hierbij heldere voorbeelden en analyseert zijn leerontwikkeling

V10 reflecteert op effecten van eigen **normen, waarden**, cultuur, religie, opvoeding en socialisatie op seks en counseling en hanteert deze op professionele wijze

Bijlage 2: Kernwaarden van professionals in het sociaal werk

Van der Meij en Luttik (2018).

De centrale missie, zoals omschreven in de definitie van Sociaal Werk, is uitgewerkt in een aantal kernwaarden:

1. Sociaal werkers respecteren de intrinsieke waarde en waardigheid van mensen en de rechten die daaruit voortvloeien.
2. Sociaal werkers respecteren het recht van burgers/cliënten om hun eigen leven te bepalen en hun eigen beslissingen te nemen, zonder de rechten van anderen aan te tasten.
3. Sociaal werkers stimuleren en bevorderen het recht te participeren in de samenleving.
4. Sociaal werkers zien de menselijke persoon in samenhang met familie, sociale gemeenschap en natuurlijke omgeving: ze vormen een geheel.
5. Sociaal werkers richten zich op de mogelijkheden en krachten van individuen en gemeenschappen en bevorderen hun empowerment.
6. Sociaal werkers staan voor het bevorderen van sociale rechtvaardigheid in relatie met individuen en de gemeenschap.
7. Sociaal werkers staan op tegen discriminatie en erkennen diversiteit.
8. Sociaal werkers hebben een taak om de samenleving en overheid te wijzen op onrechtvaardigheden.

Naast de competenties die horen bij het beroep, beschikt een sociaal werker over professionele en persoonlijke kwaliteiten, zoals:

1. betrokkenheid bij het welzijn en de ontwikkeling van burgers/cliënten en hun sociale omgeving;
2. integriteit en betrouwbaarheid naar burgers/cliënten en relevante anderen, met respect voor hun privacy;
3. respect voor de burgers/cliënten ongeacht sekse, ras, cultuur, geaardheid en daden;
4. betrokkenheid bij kwetsbare burgers/cliënten, dit met gepaste afstand;
5. professionele onafhankelijkheid en het zelfstandig vermogen om te oordelen;
6. verantwoord gebruik van hun professionele positie en bewustzijn van de grenzen van hun eigen deskundigheid.

Bijlage 3: Vergelijking CESSO - seksuoloog en SOLAROSI

25-01-07 (CESSO 2007) Eindtermen Opleiding tot Seksuoloog NVVS

Algemene vaardigheden professionaliteit CESSO

Opleiding seksuoloog 2007	SOLAROSI 2021
1. Bewust zijn van, en adequaat hanteren van eigen normen, waarden, grenzen, attitudes en (voor)oordelen m.b.t seksualiteit.	R
2. Een open, empathische, niet-normerende attitude met respect voor seksueel en reproductief zelfbeschikkingsrecht van het individu ongeacht leeftijd, sekse, gender, seksuele oriëntatie, leefstijl, samenlevingsvorm, culturele achtergrond, etniciteit en religie.	I L
3. Tonen van respect, betrokkenheid en empathie.	Se I
4. Genereren van veiligheid en vertrouwen.	Op A
5. Adequaat reageren op ongemak en gêne en behoefte aan privacy en informatie.	Se
6. Hanteren van de beroepscodes van seksuologen, psychotherapeuten en artsen.	n.v.t.
7. Inzicht in de effecten van eigen normen, waarden en (voor)oordelen ten aanzien van seksualiteit op het eigen professioneel functioneren.	R
8. herkennen van risico's van grensoverschrijding in de hulpverleningsrelatie.	A - kan explicieter
9. Hanteren van de grenzen aan de eigen professionele competentie.	A
10. In staat zijn tot reflectie op eigen handelen.	R
11. Inzicht in en hanteren van effecten van eigen normen, waarden, (voor)oordelen en tegenoverdracht in contacten met zedendelinquenten en hun slachtoffers.	R
12. Preventie van grensoverschrijdend gedrag in de hulpverlening.	A

Bijlage 4: Vergelijking CESSO Consulent seksuele gezondheid - SOLAROSI

25-08-2011 (CESSO, 2011)

CESSO 2011 De consulent...	SOLAROSI 2021
1. behoudt een juiste balans tussen professionele betrokkenheid en persoonlijke distantie	S
2. heeft inzicht in de effecten van de eigen socialisatie op de attitude ten opzichte van seksuele gezondheid en hanteert dit gegeven adequaat in contact met cliënten / cliëntsystemen en lesgroepen	R
3. heeft een open, empathische, niet-normerende attitude met respect voor seksueel en reproductief zelfbeschikkingsrecht van het individu / de doelgroep, ongeacht de achtergrond van het individu / doelgroep (w.b. leeftijd, sekse, gender, seksuele oriëntatie en leefstijl, samenlevingsvorm, etniciteit en religie)	L I
4. reflecteert systematisch over eigen professioneel handelen en legt hier verantwoording over af	R
5. maakt eigen persoonlijk en professioneel handelen bespreekbaar met collega's / cliënten / lesgroep	Op
6. stelt op basis van reflectie persoonlijke leerdoelen vast op het gebied van seksuele gezondheidsbevordering, houdt eigen competentieontwikkeling bij en evalueert deze regelmatig	R
7. kent de eigen grenzen van de persoonlijke en professionele mogelijkheden en handelt daarnaar en neemt deel aan netwerken om de eigen deskundigheid te ontwikkelen (collegiaal overleg, intervisie, supervisie)	Vaardigheden doelen
8. is zich bewust van de eigen rol binnen een systeem en de invloed op een systeem (zowel cliëntensysteem als lesgroep)	R
9. heeft een visie op de eigen competenties als consulent seksuele gezondheid en die van andere professionals binnen het multidisciplinaire kader en neemt de eigen positie op basis hiervan in	R
10. zorgt voor een veilige sfeer in het contact met de cliënt / lesgroep	Op
11. hanteert de beroepscodes van seksuologen NVVS	N.v.t.
12. reageert adequaat op ongemak en gene rond het thema seksuele gezondheid van cliënten / lesgroep	Se Op
13. evalueert systematisch de resultaten van de eigen activiteiten op de verschillende taakgebieden	Vaardigheden

Bijlage 5: Literatuuronderzoek houdingscompetenties seks-educator

Bij de herziening van SOLAROSI de volgende documenten bestudeerd en zijn de genoemde attitudes gedestilleerd. Dit is verwerkt in SOLAROSI 2021.

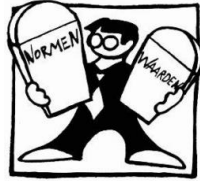
Bron (zie bronnenlijst)	Thema publicatie	Geadviseerde houdingsaspecten
Cense, de Grauw en Vermeulen 2019	Uit onderzoek onder leerlingen van het voortgezet onderwijs naar hun mening over de lessen seksuele vorming komt helder naar voren dat de leerlingen een docent wil die makkelijk praat over seks en hen serieus neemt	➤ Docent moet zich op zijn gemak voelen om seksualiteit-educatie te geven ➤ Jongeren stimuleren eigen mening te vormen (vertel niet hoe seks hoort te zijn, maar laat leerlingen zelf mening vormen nadat je verteld hebt dat porno geïdealiseerd beeld geeft over borsten, vulva en penisgrootte) ➤ Serieus nemen jongeren en seksuele vorming. Evenwicht vinden tussen ernst en humor. Humor neemt spanning weg waardoor meer interactie mogelijk wordt. Maar maak seks niet lachwekkend zodat leerlingen zich niet veilig meer voelen om zich te uiten ➤ Geef vertrouwen dat leerlingen welkom zijn bij docent met hun vragen en zorgen
Timmerman (2009)	onderzocht de persoonlijke competenties van de leerkracht seksuele vorming bij de beroepsgroep zelf. De volgende houdingsaspecten werden genoemd.	➤ Openheid. Een docent seksuele vorming moet in staat zijn om seksuele vorming op een open manier te behandelen. De docent moet zelf niet 'verlegen', of 'geremd' zijn. ➤ Communicatieve competentie. Zowel verbaal, de docent moet goed kunnen praten ('zonder over je woorden te struikelen'), als non-verbaal ('goed kunnen luisteren', 'signalen kunnen opvangen'). ➤ Veilige, vertrouwde sfeer creëren. ➤ Inlevingsvermogen. ➤ Humor ➤ Ruimdenkendheid ('soepelheid van geest').
Rutgers (2012)	een handleiding seksuele vorming voor lerarenopleiders (2012). Aanvullend op andere publicaties de volgende adviezen	➤ Veilige leeromgeving waarin leerlingen respectvol met elkaar praten ➤ Staat open voor diversiteit en toont hier respect en begrip voor ➤ Open en zonder schroom praten over seksualiteit en relaties ➤ Bewust van eigen opvattingen
WHO (2017)		➤ Betrokkenheid bij seksuele vorming ➤ Respect voor integriteit en besef van grenzen ➤ Openheid en respect voor anderen
School en veiligheid 2019	De Stichting School en veiligheid produceerde videocasussen en een handleiding pedagogisch vakmanschap bij werken aan seksuele	➤ Seksuele integriteit van de leerkracht zelf: bewust, respectvol en verantwoordelijk om

	integriteit (School en veiligheid 2019). Zij kwamen tot de volgende houdingsaspecten/vaardigheden van de docent seksualiteit	kunnen gaan met de eigen seksualiteit en gender en die van de leerlingen en collega's. ➤ Grensoverschrijding en onveiligheid bijsturen ➤ Legitimeren van gedrag en ontwikkeling van leerlingen door positieve benadering ➤ Open sfeer creëren door te begrenzen bij discriminatie en kwetsen en onderzoekende houding waar dit gedrag vandaan komt ➤ Eigen normen, waarden, stereotypen en stigma's kennen en blijven onderzoeken ➤ Eigen pedagogisch handelen kritisch onderzoeken en afstemmen met leerlingen ➤ Flexibiliteit: na reflectie ook er op terugkomen bij leerlingen en onderwijs bijsturen ➤ Gepaste humor inzetten als positieve strategie
Kågesten en van Reeuwijk (2020).	In hun artikel Adolescent Sexual Wellbeing: A Conceptual Framework; [White paper] inventariseren zij ook welke kennis, vaardigheden en houdingsaspecten ontwikkeld moeten worden door adolescenten voor seksueel welbevinden.	➤ seksuele geletterdheid (kennis en inzicht over seksualiteit) ➤ gendergelijkheidsattitudes ➤ respect voor mensenrechten ➤ begrip van consent ➤ kritische reflectievaardigheden ➤ coping vaardigheden en stressmanagement ➤ interpersoonlijke relatievaardigheden
van der Pool en van der Meer (2021) ²⁰	Boek over Organisatie coaching. Attitudes die eruit zijn gedestilleerd:	➤ Empowerment ➤ Openheid ➤ Onvoorwaardelijke positieve aandacht ➤ Oordeelvrije houding ➤ Growth mindset ➤ Authenticiteit ➤ Erkenning en respect ➤ Steun en empathie ➤ Nieuwsgierig
European Sexual Medicine Network 2021	Videopresentatie Europees bachelor curriculum seksuologen De omschreven attitudes vertonen grote overeenkomst met de CESSO-competenties (2008) en zijn daarmee m.i. een gemiste kans om nieuwe inzichten in agency te vertalen in het basiscurriculum. Soms is er zelfs sprake van handelingsvoorschriften die niet zouden misstaan in het sterk op	➤ Maak gebruik van empathie en bouw verbinding ➤ Positieve seksuele gezondheidssetting ➤ Vertrouwen, gemak en openheid bij patiënt ➤ Open lichamelijke gesprekshouding en oogcontact ➤ Bewust van culturele achtergrond ➤ Vermijd aannames over seksuele gerichtheid, genderidentiteit en leeftijd gerelateerde seksualiteit

²⁰ Van der Pool, M. en Van der Meer, A. (2021). *De 8 coachcompetenties Gids voor de professionele coach*. Amsterdam: Boom.

	protocollen gerichte mbo-onderwijs: 'kijk niet naar de monitor maar kijk patiënt aan'.	➤ Attitude: bewust van eigen overtuigingen en waarden en de impact op de zorg voor de patiënt ➤ Bewust van grote variatie in seksuele expressie en ontwikkel een open niet-oordelende houding
--	---	--

Bijlage 6: SOLAROSI 20/21

SOLAROSI 2020			
Se	Sensitief	Je toont sensitiviteit voor taboes, handelingsverlegenheid, privacy en voor grenzen & wensen op het gebied van seksualiteit en intimiteit. Je toont sensitiviteit voor etnisch-culturele diversiteit en voor dilemma's bij orthodox-gelovigen over seksuele vrijheid.	
Op	Open	Je stelt je open op in gesprekken²¹ over seksualiteit, seksuele diversiteit, genderdiversiteit en seks en stimuleert een open, veilig gesprek over seks en seksualiteit.	
L	LHBTI+ positief	Je toont een LHBTI+ positieve houding waarbij je er altijd van uitgaat dat er in je doelgroep één of meer niet-heteroseksuele of niet-cisgender mensen zijn. Je toont respect in taal en houding voor seksuele diversiteit en genderdiversiteit en bestrijdt discriminatie.	
A	Assertiviteit	Je communiceert assertief over seksuele wensen en grenzen en stimuleert dit bij anderen²².	
R	Reflectief	Je bezint je op je eigen normen, waarden, cultuur, religie en opvoeding en de effecten op je attitudes bij seksuele opvoeding, voorlichting en counseling bij verschillende levensfasen. Je hanteert eigen waarden en normen op het gebied van seksualiteit op professionele wijze bij seksuele vorming en counseling.	
On	Ontspannen	Je communiceert op een ontspannen wijze over seksualiteit en seks.	
S+	Sekspositief	Je staat positief tegenover seks en draagt dit over op de doelgroep. Je uit je expliciet positief over de individuele seksuele beleving en leefstijl bij alle doelgroepen en leeftijden mits zij grenzen en wensen van anderen respecteren.	 23

²¹ met leerlingen, cliënten, collega's, ouders en burgers

²² Daarbij werd "grenzen en wensen" ook bij 3 andere criteria genoemd: bij sensitief, sekspositief en inclusief.

²³ ©Illustratie Merel Coduwener NRC

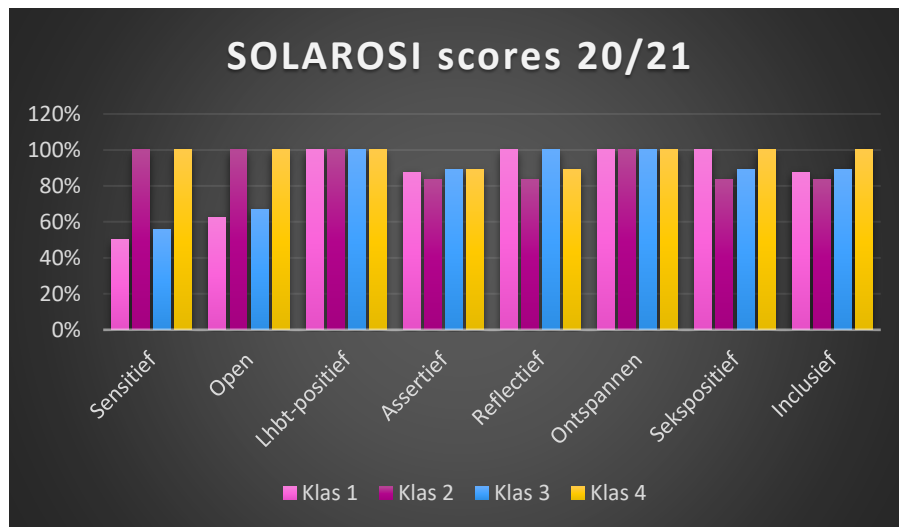
I	Inclusief	Je toont actief een inclusieve houding. Bij jouw seksuele vorming voelen alle mensen zich erkend ²⁴ . Je toont daarbij een niet-oordelende houding, ook als iemands leefstijl en seksuele gedrag anders zijn dan die van jou ²⁵ . Je bestrijdt discriminatie, uitsluiting en achterstelling.	
---	-----------	--	---

²⁴ homo/hetero, transgender/cisgender, vrouw/man, zwart/wit, met beperking/zonder beperking, oud/jong

²⁵ mits zij grenzen en wensen van anderen respecteren.

Bijlage 7: toetsresultaten SOLAROSI 20/21

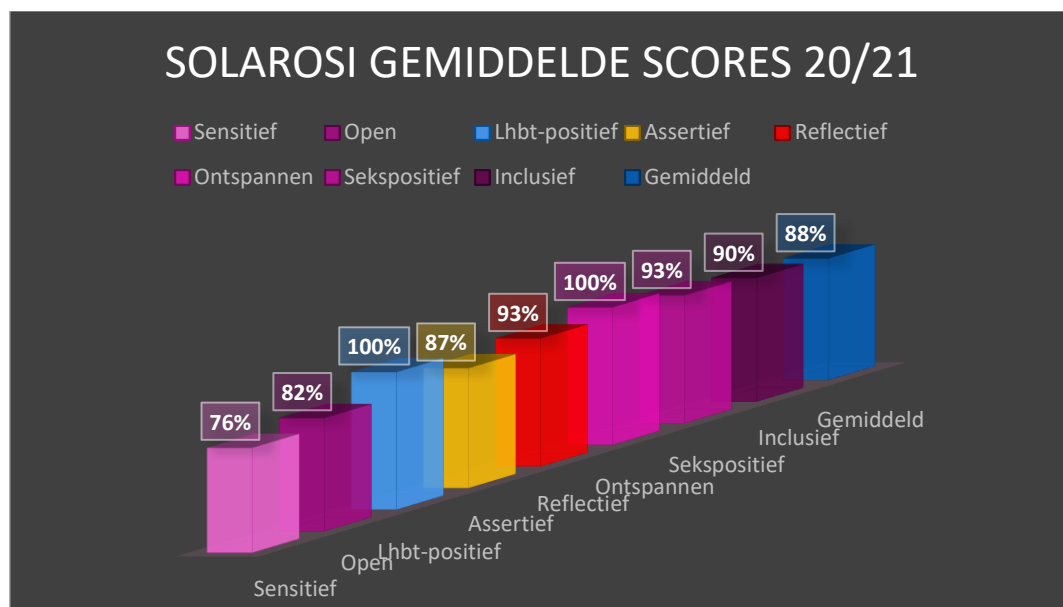
De studenten waren ingedeeld in vier klasjes, twee docenten gaven hen les en beoordeelden de toetsen van de studenten. Klas 1 en 3 werden beoordeeld door docent A; klas 2 en 4 door docent B.

Grafiek 1: Gemiddelde SOLAROSI-score per klas

In het vergelijkend onderzoek (Grafiek 1) vallen verschillen op:

Sensitief en Open scoren bij docent A veel lager dan bij docent B. Er zijn geen aanwijzingen dat de studenten van de klassen van docent 2 veel beter presteerden op deze SOLAROSI-aspecten. Het afstudeerniveau was juist hoger in klassen 1 en 3, waar drie studenten met lof afstudeerden. Geconcludeerd wordt dat er tussentijds kalibratie had moeten plaatsvinden om de beoordeling beter op elkaar af te stemmen.

Grafiek 2: Gemiddelde SOLAROSI-score 32 studenten minor *Seksualiteit en diversiteit* Haagse Hogeschool 20/21

Bijlage 8: agency in de minor *Seksualiteit en diversiteit*

Op de Haagse Hogeschool is de afgelopen jaren in veel seksualiteitsonderwijs ervaring opgedaan met de vier thema's die Cense (2019b) noemt en die in §5.6 staan beschreven.

a-Gendernormen doorbreken: dit is in de minor geoefend en getoetst middels SOLAROSI (criterium *inclusief*). Een expliciet beoordelingscriterium voor studenten aan de minor *Seksualiteit en diversiteit* is om aantoonbaar heteronormativiteit, cisgendernormativiteit, seksisme, homofobie en vrouwonvriendelijkheid enz. te bestrijden in de seksuele vormingsactiviteit en presentaties die zij uitvoerden in het practicum.

b-Oefenen met situaties: in het practicum van de minor zitten allerlei rollenspelen.

Een voorbeeld: de jongen krijgt als opdracht om op een charmante manier smoezen te bedenken om geen condooms te gebruiken, het meisje ontkracht deze op een even charmante manier. Ze zorgt ook dat ze condooms bij zich heeft. Ze bewaakt haar voorwaarde voor veilige seks effectief. Dit is niet-onderhandelbaar voor haar. 'Prima om geen condoom te gebruiken, maar dan hebben we geen penis-in-vagina seks.'

Vanwesenbeeck et al. (2021) pleiten voor discussie in de seksualiteitslessen. Ik zie veel meer onderwijskundig resultaat bij rollenspelen dan bij 'discussie'. NB: Voor mij past dialoog veel beter bij seksualiteitsonderwijs dan discussie. Het mooiste is natuurlijk dat een student vertelt waar die tegenaan liep bij het overleg over veilige seks met diens partner, en dat de docent deze situatie vervolgens ombouwt naar een rollenspelinstructie op maat. De docent laat de student dan de rol van de partner spelen, zodat deze student de situatie vanuit een ander perspectief ervaart.

In een andere les hebben de studenten condoomgebruik geanalyseerd met het ASE-model (theorie van gepland gedrag van Ajzen): wat werkt en niet werkt bij gedragsverandering. De theorie (kennisoverdracht) over de invloed van *important others* is heel verhelderend, ook voor VO-scholieren helder uit te leggen en ook een bijdrage aan de ontwikkeling van sensitiviteit, je verplaatsen in een andere persoon. Het GVO-model heeft ook zijn nut bewezen bij de wetenschappelijke ontwikkeling van *Lang leve de liefde* en bij de website *Iedereen is anders* door de input van o.a. Gerjo Kok. Ik deel niet de (vermeende) reserves over de GVO-aanpak, ben een voorstander van een gemengd model waarin alle sterke kanten van specifieke methodes en wetenschappen tot hun recht komen in de ontwikkeling van het seksuele vormingscurriculum.

Bij de les over sexting heb ik zeer positieve ervaringen met filmpjes op canyoufixit.nl. Prachtig voor het onderwijs, zowel voor vo als voor hbo, waar ze het vaak gebruikten in de seksuele vormingsactiviteit die ze uitvoerden.

c-praten over loyaliteit

Workshops op congressen hebben naar mijn indruk nogal eens een teleurstellend resultaat, omdat er onvoldoende input gegeven wordt door de workshopleider. Dit dreigt ook bij 'discussie' over hun agency-proces of een gesprek over loyaliteit. Mijn ervaring leert dat je zo'n gesprek verdieping geeft door praktische kennis over te dragen over bijvoorbeeld loyaliteitsprocessen.

Ik gaf de afgelopen jaren alle tweedejaarsstudenten Social Work in kleine klasjes een les over seksuele diversiteit. Daarin heb ik structureel aan moslimstudenten en orthodox-christelijke studenten gevraagd hoe zij het verschil hanteren tussen de permissieve normen over seksuele diversiteit die de opleiding uitdraagt en de repressieve of restrictieve normen thuis. Ik zal nooit de moslima vergeten die aan de klas vertelde: 'Mijnheer, weet u wat het is. De generatie van mijn ouders sterft uit. Ik heb geleerd dat ik thuis mijn mond houd. Maar er komt een tijd dat we onze eigen mening gewoon uit kunnen spreken. En wie weet accepteer ik het dan als mijn dochter lesbisch is. Nu kan ik nog niet zeggen hoe ik dat zou vinden. Wel zal ik de seksuele gerichtheid van een client altijd respecteren, ook als hij moslim is. Dat kun je van mij als professional verwachten'.

De hele klas legde ik dat moment ook uit, hoe bijzonder die ervaring was, dat ze van elkaars cultuur kunnen leren en dat ze zich daarmee optimaal voorbereiden op hun werk, waarin ze ook cliënten met diverse culturele achtergronden zullen gaan begeleiden.

Wat heel goed werkte waren schriftelijke individuele reflectieverslagen. Ik stelde dan bijvoorbeeld aan twee orthodox-christelijke meisjes die moeite hadden met het accepteren van homoseksueel gedrag voor om met elkaar te chatten of mailen. De een had in haar reflectieverslag verlichting gevonden in de idee dat haar geloof primair gaat over liefde en kon dat beter overdragen aan de ander dan ik zelf zou kunnen. Ik beschouw dat niet als adultisme, maar als het faciliteren van een student om te kunnen voldoen aan een beroepsvoorwaarde voor professionele hulpverleners.

Ik ben een warm voorstander van kennisoverdracht in het hele onderwijs, van basisschool tot en met hoger beroepsonderwijs. Leerlingen, scholieren en studenten dienen basisinformatie te verwerven over allerlei aspecten van seksualiteit. Is er een vakgebied dat zoveel mythes kent als de seksuologie? Zo is actuele degelijke kennis over soa-infecties een onmisbare basis om in een rollenspel te kunnen oefenen in het onderhandelen over condoomgebruik. Ellen Laan voerde een belangrijke strijd om goede informatie over de clitoris in schoolboeken te krijgen. Leerlingen moeten echt weten dat het ongevraagd doorsturen van naaktbeelden strafbaar is, dat homoseksualiteit niet besmettelijk is maar dat je het in aanleg al bij de geboorte hebt meegekregen.

Ik ben ook voorstander van toetsing, opname van kennis, attitude en vaardigheidsdoelen seksualiteit in de eindtermen. Seksuele vorming is nu niet eens een vak, het wordt niet getoetst dus kan ook zomaar wegvallen als er geen docenten zijn die er zich hard voor maken, van po tot hbo. Dat probleem speelt nu weer heel sterk bij de Pabo en de Lerarenopleidingen.

d-verhalen aanbieden

Dit deel ik volledig.

Onze minorstudenten vroegen zelf om een gesprek met een transgenderpersoon, omdat ze uit de hoorcolleges en de *Hij is een Zij* filmpjes toch geen helder beeld kregen hoe het is om transgender te zijn. Bij mijn afscheidssymposium heb ik dan ook ruimte geboden aan een transgenderpersoon die een zeer persoonlijk verhaal heeft verteld aan de nieuwe minorstudenten.

Bijlage 9 SOLAROSI 23/24

SOLAROSI 26-07-23

Tabel 6.2 SOLAROSI		
	Criterium	Omschrijving
S		Je toont sensitiviteit voor taboes, handelingsverlegenheid, privacy en voor grenzen & wensen op het gebied van seksualiteit en intimiteit. Je toont sensitiviteit voor etnisch-culturele diversiteit en voor dilemma's bij orthodox-gelovigen over seksuele vrijheid. Sensitiviteit is fijngevoeligheid voor signalen die anderen geven, ook als die nauwelijks merkbaar zijn. Sensitiviteit vereist dus inlevingsvermogen.
O		Je stelt je open op in gesprekken over seksualiteit, seksuele diversiteit, genderdiversiteit en seks en stimuleert een open, veilig gesprek over seks en seksualiteit.
L		Je toont een LHBTI-positieve houding, waarbij je er altijd van uitgaat dat er in je doelgroep een of meer niet-heteroseksuele of niet-cisgendermensen zijn. Je toont sensitiviteit in taal en houding voor seksuele diversiteit en genderdiversiteit en bestrijdt discriminatie. Je toont in taal en houding op geen enkele wijze traditionele of moderne LHBTI-negativiteit.
A		Seksuele agency is het geheel van strategische onderhandelingen van een individu om zichzelf en zijn of haar seksuele keuzes te plaatsen in een sociale context, relaties te behouden en betekenis te geven aan seksuele ervaringen (Cense 2019a). Agency is het centrale doel van seksuele vorming. Het middel om dat doel te bereiken is empowerment. Je richt je op de versterking van de agency van je gesprekspartners over seksuele wensen en grenzen.
R		Je bezint je op je eigen normen, waarden, (voor)oordelen, cultuur, religie en opvoeding en de effecten daarvan op je attitudes bij seksuele educatie bij mensen in verschillende levensfasen en mensen met een beperking. Je hanteert eigen seksuele waarden en normen op professionele wijze bij seksuele educatie.
O		Je communiceert op een ontspannen wijze over seksualiteit en seks. Je maakt gebruik van luchtige (niet seksistische of agressieve) humor, maar neemt het onderwerp ook serieus zodat iedereen zich veilig voelt en zich kan uiten.
S+		Je staat positief tegenover seks en draagt dit over op de doelgroep. Je uit je expliciet positief over individuele seksuele beleving, seksueel gedrag en leefstijl bij alle doelgroepen en leeftijden mits zij grenzen en wensen van anderen respecteren.
I		Je toont actief een inclusieve houding. Bij jouw seksuele vorming voelen mensen ongeacht gender, seksuele voorkeur, leeftijd en beperking zich erkend en veilig. Je toont een niet-seksistische vrouwvriendelijke houding. Je toont een niet-oordelende houding, ook als leefstijl en seksueel gedrag anders zijn dan bij jou. Je bestrijdt ongelijke M-V-verhoudingen, seksueel grensoverschrijdend gedrag, <i>slut shaming</i> en <i>victim blaming</i>, heteronormativiteit en cisgendernormativiteit, discriminatie, uitsluiting en achterstelling.

Compacte samenvatting 23/24

De student ...

S toont **sensitiviteit** voor taboes, verlegenheid, privacy, grenzen & wensen en etnisch-culturele diversiteit

O toont een **open** houding bij het luisteren en praten over seksualiteit

L communiceert **LHBTI-inclusief** en bestrijdt discriminatie

A richt seksuele vorming op **agency** over seksuele wensen en grenzen

R **reflecteert** op effecten van eigen normen, waarden, cultuur, religie en opvoeding op seksuele opvoeding, voorlichting, seks en counseling bij mensen in verschillende levensfasen en mensen met een beperking en hanteert deze op professionele wijze

O toont een **ontspannen** houding bij het luisteren en praten over seksualiteit

S toont een **sekspositieve** houding bij educatie, counseling en preventie

I toont een **inclusieve**, niet-oordelende houding bij het luisteren en praten over seksualiteit